

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Gorzów Wielkopolski, dnia 29 grudnia 2025 r.

Poz. 3297

UCHWAŁA NR XXII/135/2025 RADY POWIATU ŻARSKIEGO

z dnia 23 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia "Programu opieki nad zabytkami w Powiecie Żarskim na lata 2025-2028"

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7 oraz art. 12 pkt. 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2025 roku poz. 1684) w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), po uzyskaniu opinii Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 12 listopada 2025 roku uchwała się, co następuje :

§ 1. Przyjmuje się "Program opieki nad zabytkami w Powiecie Żarskim na lata 2025 - 2028" w brzmieniu jak w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu.

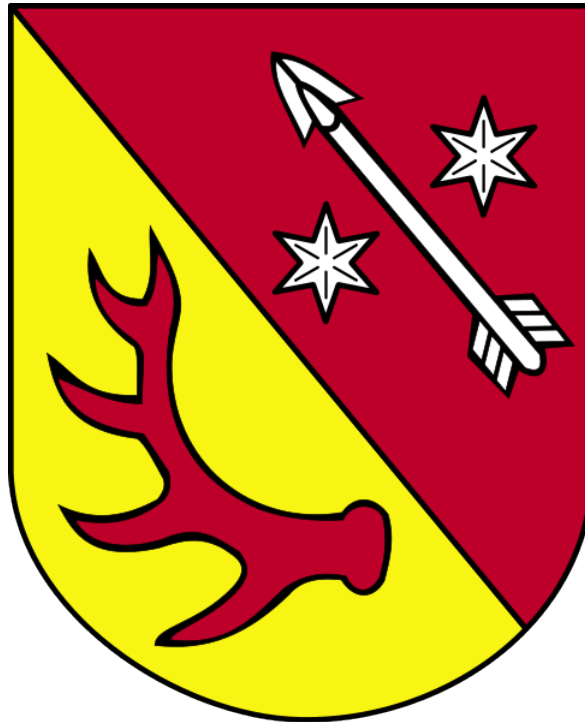
§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

Przewodniczący Rady

Maciej Szafrąński

Załącznik do uchwały Nr XXII/135/2025
RADY POWIATU ŻARSKIEGO
z dnia 23 grudnia 2025 r.

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU ŻARSKIEGO
NA LATA 2025-2028**

SPIS TREŚCI

1. Wstęp
2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - 4.2. Relacje programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i gmin powiatu żarskiego
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych)
 - 5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu żarskiego
 - 5.2.1. Cechy geograficzne i rys historyczny
 - 5.2.2. Krajobraz kulturowy

- 5.2.3. Zabytki nieruchome
- 5.2.4. Zabytki ruchome
- 5.2.5. Zabytki archeologiczne
- 5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych
- 5.2.7. Dziedzictwo niematerialne
- 5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony
- 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
- 6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń (SWOT – Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats)
- 7. Założenia programowe
 - 7.1. Priorytety programu opieki
 - 7.2. Charakterystyka celów, kierunków i zadań programu
- 8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami
- 9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami
- 10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami
- 11. Realizacja i finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków

1. Wstęp

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Żarskiego na lata 2025-2028 zwany w dalszej części Programem jest dokumentem określającym politykę samorządu dotyczącą ochrony i opieki nad zabytkami oraz dziedzictwem kulturowym znajdującym się w granicach administracyjnych powiatu żarskiego. Obejmuje działania związane z inicjowaniem, koordynowaniem prac z dziedziny ochrony zabytków oraz upowszechniania dziedzictwa kulturowego. Obecny Program kontynuuje założenia z wcześniejszych lat 2021-2024, tj. w szczególności określenie w czteroletniej perspektywie najważniejszych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami przy uwzględnieniu narzędzi prawnych, finansowych i administracyjnych. Działania te winny być ukierunkowane na ochronę, poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz edukację i popularyzację wiedzy o dziedzictwie kulturowym.

Głównym odbiorcą Programu jest lokalna społeczność, w tym właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych, a przede wszystkim mieszkańcy powiatu. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami m.in. poprzez aspekty edukacyjne, ma też pobudzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości, wspólnych korzeni, tradycji. Społeczna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną. Program jako dokument strategiczny w

zakresie ochrony zabytków ma umożliwić koordynację działań polityki przestrzennej w zakresie opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Program stanowi również uzupełnienie pozostałych dokumentów strategicznych powiatu, traktując dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych zasobów wpływających na postrzeganie powiatu żarskiego jako obszaru atrakcyjnego pod względem turystycznym, a także społeczno-gospodarczym. Zarządzanie zasobem kulturowo-historycznym, jego właściwe eksponowanie, udostępnianie, promowanie, angażowanie w tym celu nowoczesnych technik może w znaczący sposób wpłynąć na rozwój lokalnej gospodarki.

Program pod względem metodologicznym został oparty o analizę założeń prawnych oraz dokumentów programowych na szczeblu krajowym i lokalnym, uwzględniającą zagrożenia oraz uwarunkowania w wymiarze społeczno-gospodarczym, charakterystykę metod ewaluacji i kontroli przyjętych założeń, jak też analizę dotychczasowych praktyk w zakresie opieki nad zabytkami powiatu żarskiego. Pod względem merytorycznym Program uwzględnia uwarunkowania społeczno – gospodarcze, poziom zachowania zasobów dziedzictwa oraz ich charakter na terenie powiatu żarskiego, a także zagrożenia i działania profilaktyczne.

Program jest zgodny z założeniami metodycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa dla programów opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami powiatu żarskiego na lata 2025-2028 został opracowany zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292). Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej ustawy zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje rada powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji zarząd powiatu sporządza, co dwa lata sprawozdanie, które następnie przedstawia radzie powiatu.

Cele programu opieki nad zabytkami określone w art. 87 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zostały przez ustawodawcę sformułowane w następujących podstawowych punktach:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

W polskim ustawodawstwie zagadnienia związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami zostały uregulowane w szeregu aktów prawnych. Ich podstawą są zapisy ustawy zasadniczej - **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 ze zm.). Obiekty zabytkowe są objęte ochroną prawną określoną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Preambuła Konstytucji stanowi, iż: „Naród polski zobowiązuje się do przekazania potomkom dorobku kulturowego”, zatem oczywistym wnioskiem jest wynikająca z tego ochrona dóbr kultury. Ponadto kwestie te regulują artykuły:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwa obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Art. 82. Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1292), która określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki

nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury.

Ustawa w art. 3 definiuje podstawowe pojęcia:

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;

3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;

4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;

8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

W art. 4 cytowanej ustawy określono, iż ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Z kolei art. 6. 1. wskazuje, iż ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: a) krajobrazami kulturowymi, b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, c) dziełami architektury i budownictwa, d) dziełami budownictwa obronnego, e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, f) cmentarzami, g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami,

medalami i orderami, d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393), f) instrumentami muzycznymi, g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, b) cmentarzyskami, c) kurhanami, d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W myśl art. 7 formami ochrony zabytków są:

1) wpis do rejestru zabytków;

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Warto wskazać, iż pierwsza z form – wpis do rejestru zabytków – realizowana jest na poziomie wojewódzkim poprzez decyzje wydawane przez właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Rejestr ten jest prowadzony w formie odrębnych ksiąg dla zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych (art.8 ust.2). Decyzja w sprawie wpisu do rejestru zabytku nieruchomego może zostać wydana z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub jego użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się ten zabytek (art.9 ust.1). Do rejestru zabytków nieruchomych może zostać także wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (art.9. ust.2). Tzw. wpisy obszarowe czyli np. wpis układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyklucza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru poszczególnych obiektów wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Decyzja o wpisie do rejestru zabytków ruchomych może być wydana na wniosek

właściciela tego zabytku (art.10 ust.1). Z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego wydaje się, gdy istnieje uzasadniona obawa zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę lub wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art.10 ust.2). Ustawa określa także tryb wydawania wskazanych decyzji, jak również tryb postępowania z zabytkami ruchomymi stanowiącymi dobra kultury, o których mowa w ustawie z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1591), wskazując na ich wpis do rejestru zabytków ruchomych z urzędu. Kolejną z form ochrony zabytków stanowi wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa. Listę tę prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art.14a). Zabytki na Liście Skarbów Dziedzictwa to zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego i zaliczane są do jednej z trzynastu kategorii, wprowadzane na tę listę na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego z urzędu albo na wniosek właściciel zabytku ruchomego. Następną formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii. Dotyczy ona zabytków nieruchomych. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków, składa wniosek o uznanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury (art.15 ust.2). Uznanie za pomnik historii następuje w drodze rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. W kompetencjach ministra kultury i ochrony dziedzictwa narodowego leży także przedstawienie Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosku o wpis pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego”. Taki wpis powoduje objęcie pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z roku 1972, przyjętej w Paryżu. Na poziomie gminnym objęcie ochroną następuje poprzez utworzenie parku kulturowego. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, przeprowadzeniu stosownego postępowania, przyjmuje uchwałę, która określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony a także zakazy i ograniczenia wynikające z wprowadzonej ochrony mającej na celu zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16 ust.1). Dla tych obszarów obowiązkowo sporządza się miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (art.16 ust.6). W art. 17 ustawy wskazuje się zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; 3a)

zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; 4) składowania lub magazynowania odpadów 2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131–134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 647 ze zm.). Ostatnią z form ochrony zabytków stanowią ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art.18 ust.1). Dokumenty te mają na celu ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków a w przypadku studium i planów także parków kulturowych. Zarówno projekty decyzji jak studium i planów oraz ich zmian podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art.20).

Podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków (art.21). Opracowanie wszelkiego rodzaju koncepcji, wytycznych, projektów rewaloryzacji czy też planów adaptacji i przekształceń obiektów zabytkowych, a także studiów zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego opiera się na wiedzy o zasobie zabytkowym, stąd działania te powinny poprzedzać działania ewidencyjne.

Ponadto w art. 89 wskazane zostały organy ochrony zabytków:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Art. 103 ustawy określa wyłączne kompetencje starosty w zakresie powierzania opieki społecznym opiekunom zabytku. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, starosta właściwy dla miejsca zamieszkania (siedziby) kandydata ustanawiania społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Funkcję społecznego opiekuna zabytków może pełnić osoba fizyczna, której starosta wydaje odpowiednią legitymację, osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna nieposiadającej osobowości prawnej, którym starosta wydaje zaświadczenie zawierające informację o nadaniu uprawnień opiekuna. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków.

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 4, ust. 1, pkt 7 **ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 107 ze zm.) określone zostały zadania publiczne o ponadgminnym wykonywane przez powiat, w tym: kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ponadto uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się także w wielu obowiązujących ustawach, w tym:

1. ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1130 ze zm.),
2. ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 418 ze zm.),
3. ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 647 ze zm.),
4. ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1478 ze zm.),
5. ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1145 ze zm.),
6. ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 87),
7. ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1338),
8. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 278),
9. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 576).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach określone zostały w:

1. ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385),
2. ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 164 ze zm.).

Odrębną grupę uregulowań prawnych stanowią **Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego**, w tym:

- a) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 81) w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków.

b) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz.56);

c) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2435).

d) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz.U. z 2004 r. nr 124, poz. 1304);

e) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. nr 212, poz. 2153);

f) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. z 2004 r. nr 30, poz. 259);

g) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. z 2011 r. nr 89, poz. 510);

h) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. z 2004 r. nr 71, poz. 650).

Szczególne znaczenie przypisać należy także normom **prawa międzynarodowego**, w tym przede wszystkim ratyfikowanym przez Polskę konwencjom międzynarodowym UNESCO i Rady Europy, które stanowią źródła prawa powszechnie obowiązującego:

a) Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz. U. z 1957 r., Nr 46 poz. 212). Jest to pierwszy i najważniejszy traktat poświęcony ochronie dziedzictwa kulturowego podczas wojny. Dokument ten ustanowił ogólną ochronę oraz ochronę specjalną dóbr kultury, wprowadzając także symbol Błękitnej Tarczy dla ich oznaczania i ochrony przed atakiem.

b) II Protokół do konwencji haskiej z 1954 r. sporządzony w Hadze 26 marca 1999 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 248) uzupełnia konwencję w stosunkach między Stronami.

c) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (UNESCO, Paryż 1972 r., Dz. U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190) ustanawia ramy prawne dla ochrony obiektów o „wyjątkowej uniwersalnej wartości”, zarówno kulturowych, jak i naturalnych. Jej celem jest promowanie międzynarodowej współpracy w identyfikacji, ochronie i zachowaniu tego

dziedzictwa dla obecnych i przyszłych pokoleń. Konwencja powołała do życia Listę światowego dziedzictwa, rejestr obiektów docenionych za ich wyjątkową wartość, jednocześnie wspierając kraje w ich konserwacji.

d) Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (UNESCO, Paryż 1970 r.; Dz. U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106); Jest to kluczowy dokument międzynarodowy, który zobowiązuje państwa-strony do wprowadzenia mechanizmów kontroli i zakazów mających na celu powstrzymanie nielegalnego handlu dobrami kultury, w tym poprzez wymaganie odpowiednich certyfikatów wywozowych.

e) Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585);

f) Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz. U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018); to pierwszy międzynarodowy traktat, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenia jego rangi. Stanowi zachętę do dostrzegania wagi tego dziedzictwa i do otaczania go opieką. Jest wyrazem zainteresowania krajów całego świata kwestią ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest także dowodem potrzeby podejmowania międzynarodowych działań w tym kierunku.

g) Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 2 listopada 2001 r. (Dz.U. z 2021 poz.1302).

h) Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony i konserwacji zabytków – Karta Ateńska (1931 r.) – Karta Wenecka (1964 r.) – Karta Florencka (1981 r.); - Dokument z Nara (1994 r.). W Karcie Ateńskiej po raz pierwszy zostały sformułowane ogólne normy postępowania konserwatorskiego, które miały obowiązywać we wszystkich krajach. Karta Wenecka określa zasady konserwacji i restauracji zabytków architektury, kontynuując i precyzując normy zawarte w Karcie Ateńskiej. Karta Florencka to dokument stanowiący uzupełnienie Karty Weneckiej w zakresie ochrony ogrodów historycznych. Dokument z Nara definiuje i rozszerza pojęcie autentyczności w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego. Został stworzony w odpowiedzi na globalne wyzwania związane z zachowaniem dziedzictwa. Powstał jako rozwinięcie idei Karty Weneckiej i wyznacza sześć kryteriów oceny autentyczności, w tym cechy fizyczne, znaczenie funkcjonalne, charakter, historię, znaczenie duchowe i kulturowe oraz inne cechy.

i) Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada 1985 r.; Dz. U. z 2012 r., poz. 210) dotyczy ochrony architektonicznego dziedzictwa Europy, w tym tworzenia warunków dla ochrony środowiska wokół zabytków i uwzględniania problemów ochrony dziedzictwa architektonicznego w polityce ochrony środowiska;

j) Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony stanowisk archeologicznych:

- Karta Lozańska (1990 r.) Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym przyjęta przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS) zawiera zasady dotyczące ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym, a jego artykuł 7 podkreśla znaczenie prezentowania tego dziedzictwa opinii publicznej;

- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dn. 16 stycznia 1992r.- Konwencja Maltańska (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564) jej zapisy odnoszą się do zagadnień dotyczących ochrony stanowisk archeologicznych, w tym uwzględnianie obecności stanowisk archeologicznych w ocenach oddziaływania inwestycji na środowisko; zwiększenia liczby wykopalisk ratowniczych, kwestii finansowania badań i konserwacji;

k) Europejska konwencja krajobrazowa sporządzona we Florencji dn. 20 października 2000 r. (Dz. U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98); Jest jedynym aktem międzynarodowym w całości dedykowanym tematyce krajobrazu. Jej celem jest promowanie ochrony, gospodarki i planowania krajobrazu oraz organizowanie współpracy europejskiej w tym zakresie. Konwencja została ratyfikowana przez Polskę 27 września 2004 r., a weszła w życie 1 stycznia 2005 r. Konwencja obejmuje wszystkie krajobrazy, od wyjątkowych po zdegradowane, i ma na celu prawne uznanie ich za ważny element otoczenia człowieka oraz zwiększenie świadomości społecznej w tej kwestii.

l) Konwencja ramowa Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa sporządzona w Faro dnia 27 października 2005 r. (Dz.U. z 2023 r. poz.396).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Program opieki nad zabytkami powiatu żarskiego na lata 2025-2028 jest zgodny z założeniami formalnoprawnymi polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Podstawowym dokumentem strategicznym na poziomie krajowym jest **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 (Monitor Polski 2023 poz. 1470)**.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026, ma na celu realizację przepisu art. 84 w związku z art. 86 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024. poz. 1292). Program ten jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Program został przyjęty uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026”. Jest finansowany ze środków budżetu państwa z części 24 – Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego. Łączna kwota środków na realizację Programu w całym okresie jego realizacji wynosi 55 796 050 zł. Podmiotem wiodącym w realizacji Programu jest Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Program realizują ponadto Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków, Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku, oraz inne podmioty – w zależności od potrzeb.

Strzeżenie dziedzictwa narodowego stanowi jedno z podstawowych zadań Rzeczypospolitej Polskiej, zdefiniowanych w art. 5 Konstytucji, obok ochrony niepodległości i nienaruszalności terytorialnej, zapewnienia wolności i praw człowieka i obywatela, bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony środowiska. Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, jako jeden z najważniejszych elementów tego dziedzictwa, realizowane są przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej w powiązaniu z kontekstem polityki gospodarczo-społecznej, ale stanowią również wartość autoteliczną wykraczającą poza kategorie utylitarne: społeczne i ekonomiczne.

Głównym celem „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026” jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji tego celu opracowano trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Istotnym rozwiązaniem, porządkującym zagadnienia przedstawione w Krajowym programie i uwzględnionym na każdym etapie prac nad dokumentem, są kierunki działań wskazujące na konkretne zadania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2026 r. Są to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;

- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;
- wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja- podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Inne dokumenty o charakterze strategicznym obejmują następujące plany strategiczne

- Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030);
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030;
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030;
- Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2030;
- Strategia Na Rzecz Europejskiego Dziedzictwa Kulturowego Na XXI Wiek;
- Europejski Zielony Ład. Dokumenty strategiczne pośrednio intensyfikujące procesy modernizacyjne zabytków w Polsce, w tym: Nowa Strategia UE w zakresie przystosowania się do zmian klimatu, Długoterminowa Strategia Renowacji Budynków, Wspieranie Renowacji Krajowego Zasobu Budowlanego, Program Fundusze Europejskie na infrastrukturę, klimat, środowisko 2021-2027 (FENIKS), Fundusze Europejskie dla Regionów 2021-2027, Inicjatywa Nowy Europejski BAUHAUS.

Strategia rozwoju Polski do 2030 roku jest realizowana przede wszystkim poprzez dwa główne dokumenty: **Długookresową Strategię Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”** oraz **Strategię na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR) do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**. Oba dokumenty koncentrują się na wzroście konkurencyjności gospodarki, równoważeniu potencjałów rozwojowych regionów, efektywności państwa, ale też na społecznej wrażliwości i zrównoważonym rozwoju, dbając o spójność społeczną, gospodarczą i środowiskową. Podkreślają rolę zapewnienia ładu przestrzennego m.in. przez opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla terenów obejmujących: obszary miejskie, a w szczególności metropolitarne. Wspomina się też tutaj o celu jakim jest wzrost społecznego kapitału rozwoju, w ramach którego należy m.in. dążyć do zwiększenia obecności kultury w życiu codziennym ludzi poprzez stałe zwiększanie dostępności zasobów kultury i kształcenie nawyków kulturowych poprzez wspierania procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego.

- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym, dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju jest Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. W dokumencie tym zakłada się rozwój polskich regionów w oparciu o wykorzystanie ich wewnętrznych potencjałów - dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, potencjału gospodarczego, innowacyjnego oraz naukowego.

W Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju określono cel strategiczny polityki przestrzennego zagospodarowania kraju: „Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększania zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie”. Osiągnięcie celu strategicznego musi się odbywać z zachowaniem spójności przyrodniczo-kulturowej służącej realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju.

4.2. Relacje programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i gmin powiatu żarskiego

Opracowaniami o charakterze strategicznym i planistycznym na poziomie województwa lubuskiego są:

- Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2021-2024

Program został przyjęty Uchwałą Nr XXXIII/454/21 przez Sejmik Województwa Lubuskiego z dn. 21 czerwca 2021 r. Choć obecnie jest już nieaktualny, to główne założenia pozostają bez zmian. Stanowi on element polityki samorządowej i służyć ma podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego. Ponadto celem Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024 są edukacja o dziedzictwie, jego upowszechnianie i promowanie. Główny cel jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego i zachowania krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej przez określenie służących temu warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach samorządu województwa. Celem dokumentu jako kontynuującego założenia wcześniejszych Programów z lat 2009-2012, 2013-2016, 2017-2020 jest w szczególności realizacja wizji określającej założenia służące ochronie i opiece nad zabytków, w tym pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego, procesów rewitalizacji i rewaloryzacji oraz optymalnego wykorzystania zasobów dziedzictwa województwa w celu kształtowania rozwoju gospodarczego i budowania tożsamości społeczeństwa, a także promocji województwa lubuskiego poprzez dziedzictwo kulturowe, także w wymiarze transgranicznym.

Część programowa przedstawia cel strategiczny: „Zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla kształtowania tożsamości województwa lubuskiego” na który składają się cztery cele priorytetowe wraz z wyznaczonymi kierunkami działań:

I. Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem

I.1. Rozpoznanie stanu zachowania zasobu

I.2. Budowanie bazy danych o zabytkach i obszarach chronionych

I.3. Digitalizacja zasobów zabytkowych

I.4. Wspieranie finansowe działań związanych z ochroną zabytków

I.5. Przeciwdziałanie zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego

II. Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego

II.1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków nieużytkowanych

II.2. Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

II.3. Rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe

III. Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie

III.1. Wspieranie programów i projektów edukacyjnych promujących dziedzictwo kulturowe

III.2. Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami

III.3. Wspieranie działań dla budowania tożsamości regionalnej związanych z dziedzictwem niematerialnym

III.4. Wspieranie działań zmierzających do integracji transgranicznej i międzyregionalnej jako element budowania tożsamości

IV. Ochrona krajobrazu kulturowego i świadome jego kształtowanie współgrające z integracją przestrzenną regionu

IV.1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego

IV.2. Rozpoznanie i objęcie ochroną najcenniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego świadczących o specyfice i tożsamości województwa

IV.3. Rewitalizacja w obrębie obszarów zabytkowych

We wdrażaniu powyższych założeń udział powinny brać samorzady powiatowe poprzez m.in. opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach oraz problematykę związaną z dziedzictwem kulturowym, inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych i gospodarczych na rzecz zagospodarowywania zabytków, ich promocji i popularyzacji.

W dokumencie znajduje się ponadto analiza SWOT dla województwa w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego. Kolejne rozdziały obejmują uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego, jego charakterystykę, cele, priorytety i zadania POZWL, a także źródła finansowania przedsięwzięć z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami.

W charakterystyce stanu zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego wydzielono i opisano: krajobraz kulturowy, zabytki archeologiczne, układy urbanistyczne i ruralistyczne, dzieła architektury i budownictwa (architekturę sakralną, architekturę rezydencjonalną, budynki użyteczności publicznej, zabytki techniki, architekturę militarną, cmentarze, parki i ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni), zabytki ruchome. Pośród nich znajdują się obiekty z terenu powiatu żarskiego.

- Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030

Obowiązująca Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 została przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Lubuskiego nr XXVIII/397/21 z 15.02.2021 r. i jest dokumentem wyznaczającym strategiczne cele i kluczowe kierunki działań oraz przewidywane instrumenty ich realizacji w rozwoju województwa lubuskiego w kolejnej dekadzie. Łączy w sobie diagnozę stanu regionu, stojące przed nim wyzwania rozwojowe i aspiracje jego mieszkańców. Uwzględnienie w Strategii dokumentów planistycznych szczebla międzynarodowego i krajowego gwarantuje skorelowanie procesów rozwojowych województwa lubuskiego z podstawowymi założeniami europejskiej i krajowej polityki rozwoju regionalnego.

W odniesieniu do strefy społecznej wskazano, iż, charakterystyczną cechą regionu i jego silną stroną w kontekście zmian cywilizacyjnych XXI. wieku jest zróżnicowana tożsamość kulturowa, wynikająca z osiedlenia się tutaj po II wojnie światowej ludzi o różnym pochodzeniu. Dużym atutem województwa są branżowe cykliczne imprezy kulturalne, przyciągające widownię z całego kraju i z zagranicy. Województwo lubuskie należy do obszarów bogatych w zabytki, dlatego istnieje potrzeba ich stałego wsparcia oraz większego inwestowania w infrastrukturę kulturalną. Ponadto należałoby się skoncentrować na popularyzacji dziedzictwa kulturowego i efektywniejszym wykorzystaniu go w ramach rozwoju turystyki kulturowej.

Pośród wyzwań znalazły się: Wysokiej jakości usługi publiczne i włączenie społeczne, w ramach których wskazano na rozwój infrastruktury i usług kulturalnych oraz popularyzację dziedzictwa kulturowego i efektywniejsze wykorzystanie go w ramach rozwoju turystyki kulturowej.

W sferze przestrzennej wyzwaniem jest spójność przestrzenna – rozwój miast i obszarów wiejskich tj. m.in. racjonalna polityka przestrzenna w miastach, zapobieganie niekontrolowanej suburbanizacji; rewitalizacja obszarów zdegradowanych w gminach miejskich i wiejskich;

Głównym celem SRWL 2030 jest: Inteligentne gospodarowanie potencjałami regionu dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, spójności społecznej i przestrzennej oraz wysokiej jakości życia mieszkańców. Ponadto sformułowano cztery cele strategiczne, które stanowią zmodyfikowaną i zweryfikowaną kontynuację celów strategicznych z poprzedniej lat:

1. Cel strategiczny: Inteligentna zielona gospodarka regionalna
2. Cel strategiczny: Region silny w wymiarze społecznym oraz bliski obywatelowi
3. Cel strategiczny: Integracja przestrzenna regionu
4. Cel strategiczny: Region atrakcyjny, efektywnie zarządzany i otwarty na współpracę

Każdemu z celów strategicznych przyporządkowane są cele operacyjne i kierunki interwencji. W odniesieniu do dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków są to:

Cel operacyjny 2.4: Zapewnienie bogatej oferty kulturalnej oraz ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego,

Kierunki interwencji: Poprawa dostępności do zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technik gromadzenia, opracowywania i upowszechniania zbiorów. Ochrona i promocja cennych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Cel operacyjny 3.5: Rozwój funkcji metropolitalnych ośrodków wojewódzkich wraz z ich obszarami funkcjonalnymi,

Kierunki interwencji: przestrzeganie ładu urbanistycznego, estetyki przestrzeni publicznej i dbałość o zabytki.

Cel operacyjny 3.7: Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich,

Kierunki interwencji: Odnowa i rewitalizacja wsi i małych miast. Ochrona dziedzictwa i krajobrazu wiejskiego.

Cel operacyjny 4.4: Wzmocnienie roli i integracja systemów zarządzania strategicznego oraz planowania przestrzennego na poziomie regionalnym i lokalnym

Kierunki interwencji: Rozwój roli planowania przestrzennego na poziomie lokalnym, w tym zwiększenia pokrycia terenów planami miejscowymi.

- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego

Plan został przyjęty uchwałą nr XLIV/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dn. 23 kwietnia 2018 roku. Dokument ten posiada charakter regionalny prowadzący politykę przestrzenną, która ma warunkować korzystne przemiany rozwoju gospodarczego, wzrostu poziomu i jakości życia, konkurencyjności regionu z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Plan jest zgodny z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju i stanowi ramy dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa lubuskiego.

Wskazano, iż właśnie w kwestii polityki przestrzennej należy dążyć do objęcia zabytków odpowiednimi ustaleniami w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, określić warunki ich ochrony, jak również konieczność harmonijnego kształtowania ich otoczenia. Podkreślono rolę planowania przestrzennego, jako narzędzia ochrony dóbr dziedzictwa kulturowego. Zaakcentowano występowanie na terenie województwa obiektów i założeń o wyróżniających się walorach zabytkowych w skali regionu i kraju, wskazując na potrzebę realizacji narzędzi ochrony ustawowej w postaci powoływania parków kulturowych, zabiegania o wpis na listę pomników historii a także o wpis na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Ponadto pod względem kultury i turystyki województwo lubuskie wyróżnia się na tle Europy m.in. poprzez.:

- szlak najcenniejszych zespołów urbanistycznych o średniowiecznym rozplanowaniu i zachowanym układzie przestrzennym – na szlaku znajduje się m.in. Lubsko.
- szlak architektury barokowej – na szlaku uwzględnione zostały tylko najwybitniejsze dzieła architektury barokowej, kościoły i pałace w tym w Brodach i Żarach.
- szlak gotyckich kościołów farnych – szlak dzieli się na część południową i północną. Część południowa obejmuje m.in. kościół w Żarach.
- szlak parków projektowanych przez Eduarda Petzolda – na terenie województwa lubuskiego znajduje się 9 parków zaprojektowanych przez Eduarda Petzolda. Są to dzieła tym bardziej cenne, że przedstawiają wszystkie fazy rozwoju jego działalności projektowej. Szlak wiedzie m.in. przez Brody – ogród willowy przy ul. Kilińskiego 11, Lubsko – park miejski, Włostów, gm. Żary, arboretum w Parku Mużakowskim w Łęknicy.
- Park Mużakowski (Park Muskau) uznany za dobro Światowego Dziedzictwa UNESCO.

W rozdziale *Strefa kulturowa i turystyka* zwrócono uwagę na specyficzne zasoby dziedzictwa kulturowego charakteryzującego się przede wszystkim różnorodnością, przejawiająca się zróżnicowanym krajobrazem kulturowym pod względem form architektonicznych, stylowych i cech kulturowych. Lokalizacja na terenie przygranicznym i zmieniająca się na przestrzeni wieków przynależność państwowa, dzielnicowa oraz administracyjna, zdeterminowały charakter poszczególnych regionów.

Jak wskazuje Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020, województwo lubuskie zaliczane jest do obszarów zasobnych w substancję zabytkową, choć pod względem lokalizacji zabytków architektury województwo nie jest jednolite. Zdecydowana większość obiektów wpisanych do rejestru zabytków zlokalizowana jest w części południowej (niemal 80% wszystkich zabytków nieruchomości).

W Planie Zagospodarowania w ramach obszarów funkcjonalnych wskazano:

- Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego Żary-Żagań (MOF OS Żary-Żagań) oraz miejskie obszary funkcjonalne ośrodków lokalnych, do których zaliczono Lubsko, dla którego przyjęto następujące zasady zagospodarowania (wybór):

- zachowanie spójności przestrzennej obszaru,
- zachowanie ładu przestrzennego w strefach zurbanizowanych jak i na terenach wiejskich,
- kształtowanie przyjaznych mieszkańcom przestrzeni publicznych, zapobieganie rozpraszaniu zabudowy, rozwój urbanizacji w nawiązaniu do ukształtowanych układów osadniczych,
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych,
- zachowanie ciągłości i ochrona przed zabudową obszarów pełniących głównie funkcje przyrodnicze, w tym klimatyczne (kliny napowietrzające),
- dbałość o wysoki standard terenów zieleni,
- wzmacnianie infrastruktury turystycznej,
- podejmowanie działań mających na celu ochronę zabytków i zachowanie krajobrazu kulturowego,

- Wiejskie obszary funkcjonalne uczestniczące w procesach rozwojowych – Żary gm. wiejska, z zasadami zagospodarowania (wybór):

- zachowanie ładu przestrzennego i spójności przestrzennej obszaru (zapobieganie rozpraszaniu zabudowy, rozwój urbanizacji w nawiązaniu do ukształtowanych układów osadniczych),
- wzmocnienie powiązań funkcjonalno-przestrzennych z ośrodkiem miejskim,
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych,
- podejmowanie działań mających na celu ochronę zabytków i zachowanie krajobrazu kulturowego,
- wyznaczanie nowych terenów mieszkaniowych dostosowanych do krajobrazu kulturowego, z zapewnieniem dostępu do infrastruktury technicznej jak i społecznej.

- Wiejskie obszary funkcjonalne wymagające wsparcia procesów rozwojowych: w tym - Jasiień, Lipinki Łużyckie, Lubsko, Przewóz, Trzebiel, Tuplice, dla których przyjęto poniższe zasady zagospodarowania:

- zachowanie ładu przestrzennego i spójności przestrzennej obszaru (zapobieganie rozpraszaniu zabudowy, rozwój urbanizacji w nawiązaniu do ukształtowanych układów osadniczych),
- intensyfikacja rolnictwa na gruntach najwyższej jakości i ochrona gleb najwyższych klas bonitacyjnych przed zmianą przeznaczenia na cele nierolnicze,
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych,

- podejmowanie działań mających na celu ochronę zabytków i zachowanie krajobrazu kulturowego,
- wzmacnianie infrastruktury turystycznej (agroturystyka).

Wyróżniono obszary ochrony krajobrazów kulturowych mając na celu ich ochronę przed degradacją oraz zrównoważony rozwój uwzględniający kompleksowo walory krajobrazowe i kulturowe regionu. Dziedzictwo kulturowe województwa lubuskiego buduje poczucie tożsamości mieszkańców tego regionu jak i stanowi o jego atrakcyjności, szczególnie pod względem turystyki i budowania marki regionu. Wyznaczony obszar ochrony krajobrazów kulturowych uwzględnia obiekty zabytkowe o wysokich walorach kulturowych i turystycznych, mające znaczenie międzynarodowe, krajowe oraz regionalne. W obszarze znalazły się Brody, Jasień, Lubsko, Łęknica, Przewóz, Trzebiel, Żary (gmina miejska), Żary (gmina wiejska) z następującymi zasadami zagospodarowania:

- podejmowanie działań zmierzających do ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego,
- nadawanie nowych funkcji obiektom zabytkowym z dostosowaniem do współczesnych wymogów przy równoczesnym zachowaniu ich walorów architektonicznych i historycznych,
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych,
- wprowadzanie funkcji związanych z turystyką, w tym wyznaczanie szlaków turystycznych o znaczeniu kulturowym.

W ramach ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju turystyki w planie wyznaczono kierunki polityki i zagospodarowania przestrzennego, jakie należy realizować:

Kierunek 1. Zachowanie i ochrona obiektów zabytkowych.

Kierunek 2. Kreowanie i ochrona spójnego oraz harmonijnego krajobrazu kulturowego.

Kierunek 3. Efektywne wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym przede wszystkim na cele turystyczne.

Kierunek 4. Kształtowanie tożsamości kulturowej.

Kierunek 5. Kompleksowa rewitalizacja obszarów zdegradowanych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów zabytkowych.

Mając na uwadze wyznaczone w planie kierunki polityki i zagospodarowania przestrzennego podkreślono, iż podstawowym elementem w zakresie ochrony obiektów zabytkowych w województwie lubuskim powinna być odpowiednia ich konserwacja i poprawa stanu technicznego. Utrzymujący się i pogarszający zły stan obiektów zabytkowych, również tych o szczególnie cennych walorach architektonicznych i historycznych takich jak pałace w Brodach, Żarach, inne,

stanowi istotne zagrożenie dla substancji zabytkowej województwa, a równocześnie znacząco obniża potencjał turystyczny tych obiektów. Niezbędna jest ich sukcesywna restauracja, rehabilitacja oraz konserwacja. Ze względu na swoje cenne wartości w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa, szczególną ochroną z terenu powiatu żarskiego powinny zostać objęte kościoły farne w Lubsku i Żarach, ratusz i zespół pałacowo-parkowy w Żarach, najcenniejsze zespoły ruralistyczne m.in. Biedrzychowice Dolne, Dłużek, Lipinki Łużyckie, zespół romańskich i wczesnogotyckich kamiennych kościołów w południowej części województwa, zespół pałacowo-parkowy w Brodach. Za cenne krajobrazy kulturowe, które powinny podlegać one szczególnej ochronie uznano Łęknice/ Mużaków, park pałacowy w Brodach. Do ochrony przed zabudową i ze wskazaniem wyeksponowania wartości zaproponowano również dawną fabrykę amunicji w Zasiekach (Brożku).

W ramach efektywnego gospodarowania zasobem dziedzictwa kulturowego wskazano jego wykorzystanie m.in. na cele społeczne, edukacyjne, a przede wszystkim turystyczne i kulturalne, co wymaga podjęcia działań polegających na adaptacji zabytków na cele turystyczne. Zwrócono uwagę na wzbogacanie (rozbudowywanie, uatrakcyjnianie, lepsze oznakowanie i promocja) istniejących szlaków kulturowych, a także tworzenia nowych szlaków w wymiarze regionalnym i lokalnym. Zaproponowano obiekty do szczególnego wykorzystania i promocji, ze względu na atrakcyjność historyczną i artystyczną oraz znaczenie ponadregionalne. Z terenu powiatu żarskiego są to zespoły i obiekty rezydencjonalne w Brodach, Lipinkach Łużyckich, Trzebielu, Żarach (zamek Dewinów-Biebersteinów oraz pałac Promnitzów); obiekty architektury sakralnej w Lubsku i Żarach; zabytki architektury obronnej w Lubsku i Żarach; miejsca pamięci, takie jak fabryka amunicji w Zasiekach; stanowiska archeologiczne w Wicinie; zabytki założeń parkowych i ogrodowych; Park Mużakowski, założenie w Brodach. Wyróżniono również miejscowości o zabytkowej strukturze urbanistycznej takie jak Brody, Lubsko, Żary. Najcenniejsze zespoły ruralistyczne stanowią m.in. Biedrzychowice Dolne, Dłużek, Lipinki Łużyckie,

- Strategia Rozwoju Kultury Województwa Lubuskiego

Strategia Rozwoju Kultury Województwa Lubuskiego ma za zadanie wyznaczenie celów i działań wspierających i promujących edukację i inicjatywy kulturalne, twórczość oraz opiekę nad zabytkami, a także umacnianie wizerunku województwa lubuskiego. Strategia wyznacza szereg celów głównych:

- Zachowanie ciągłości dziedzictwa kulturowego regionu,

- Efektywne wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego regionu w podnoszeniu jego atrakcyjności,
- Wzmocnienie pozycji bibliotek publicznych jako głównych ośrodków informacji oraz kulturalnej i obywatelskiej aktywizacji społeczności lokalnych,
- Aktywne uczestnictwo społeczeństwa w życiu kulturalnym,
- Znoszenie barier kompetencyjnych i organizacyjnych w odbiorze i dostępie Lubuszan do wartości symbolicznej,
- Zapewnienie społeczeństwu możliwości uczestnictwa w przedsięwzięciach artystycznych,
- Mecenat nad regionalną działalnością twórczą,
- Integracja społeczności województwa i zachowanie tożsamości narodowej,
- Budowanie społeczeństwa obywatelskiego.

Ważniejsze dokumenty na poziomie gmin powiatu żarskiego.

Prace nad programem ujawniły braki w zakresie planowania na rzecz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na poziomie gmin powiatu żarskiego. Aktualny gminny program opieki nad zabytkami posiadają dwie gminy (Jasień i Łęknica). Nieaktualny gminny program opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 posiadają gminy Lipinki i Przewóz, a gmina Żary (miejska) posiada nieobowiązujący program. Pozostałe gminy nie posiadają programu opieki.

Plan na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych posiadają prawie wszystkie gminy (dwie gminy są w trakcie opracowywania -Przewóz i gmina wiejska Żary).

Warto jednak zwrócić uwagę, iż zagadnienia dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami zostały uwzględnione w innych dokumentach programowych poszczególnych gmin. Są to następujące dokumenty strategiczne:

- gmina miejska **Żary**: obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego; Strategia Rozwoju Gminy Żary o statusie miejskim na lata 2024-2033 określająca na podstawie przeprowadzonych analiz i konsultacji, kierunki rozwoju regionu i wybrane cele. W diagnozie dotyczącej obszaru kultury i dziedzictwa zawarto główne problemy i wnioski, w tym dotyczące złego stanu Zamku i wartości jako zabytku kultury, doprowadzenie go do stanu pozwalającego na użytkowanie oraz ustalenie funkcji możliwych do wprowadzenia w tym obiekcie. Wśród ustaleń i rekomendacji kształtowania polityki przestrzennej w gminie Żary o statusie miejskim, w sekcji Ochrona dziedzictwa kulturowego wskazano:

- Zachowanie i ochrona zabytkowych obiektów i założeń przestrzennych, zwłaszcza średniowiecznego układu urbanistycznego centrum (utworzenie parku kulturowego);

- Zachowanie i ochrona walorów przestrzeni, w tym walorów krajobrazu kulturowego;
- Zachowanie i ochrona współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego;
- Ochrona pozostałych zasobów i elementów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów niematerialnych;
- Ochrona dziedzictwa kulturowego, w szczególności terenu zamku i pałacu.

Ponadto postuluje się tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

- gmina miejsko-wiejska **Jasień**: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Jasień, obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego każdego z sołectw, Strategia Rozwoju Gminy Jasień do 2030r.;
- gmina miejsko-wiejska **Lubsko**: zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lubsko; obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego; Gminny Program Rewitalizacji Gminy Lubsko na lata 2023-2032;
- gmina miejska **Łęknica**: obowiązujący miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego;
- gmina wiejska **Brody**: obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego;
- gmina wiejska **Lipinki Łużyckie**; obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lipinki Łużyckie; Strategia Rozwoju Gminy Lipinki Łużyckie do 2030r.;
- gmina wiejska **Przewóz**: obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego; zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Przewóz;
- gmina wiejska **Trzebiel**: Strategia rozwoju gminy Trzebiel 2014-2020, Strategia rozwoju gminy Trzebiel na lata 2021-2031 „Trzebiel 2031”; Gminny Program Rewitalizacji;
- gmina wiejska **Tuplice**: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Tuplice; Strategia Rozwoju Gminy Tuplice (w opracowaniu);
- gmina wiejska **Żary**: obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego; studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy wiejskiej Żary.

Wśród powyższych opracowań szczególną uwagę w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym poświęca się w obrębie *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*, gdzie akcentuje się zagadnienia ochrony środowiska kulturowego w tym: zasady ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, strefy ochrony konserwatorskiej, zasady ochrony dziedzictwa archeologicznego, zasady ochrony przyrody i kierunki rozwoju turystyki.

Analiza dokumentów na poziomie gmin powiatu żarskiego wykazuje, że dziedzictwo kulturowe stanowi istotny składnik planowania wieloletniego, jednak szczegółowy zakres przewidywanych działań wykazuje braki w obrębie założeń szczegółowych, co w znacznej mierze

spowodowane jest niskim poziomem przygotowania i realizacji programów opieki nad zabytkami. W wymiarze praktycznym stan ten określa np. wybiórczy charakter traktowania dziedzictwa kulturowego, który skupia się na obiektach najbardziej reprezentatywnych, a pomija obiekty mniej znane lub znaczące, ale istotne jako składniki w ujęciu całościowych ochrony i opieki nad zabytkami. Dotyczy to zwłaszcza zabudowy wiejskiej czy założeń przestrzennych.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych)

Program opieki nad zabytkami powiatu żarskiego pozostaje zgodny z głównymi kierunkami i celami wymienionych opracowań strategicznych. Powiat żarski dysponuje następującymi dokumentami o charakterze strategicznym:

- **Strategia Rozwoju Powiatu Żarskiego na lata 2024-2030** przyjęta uchwałą Rady Powiatu Żarskiego nr X/62/2024 z dn.30.12.2024r. jest dokumentem określającym planowanie działań zmierzających do rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu. Wyznacza koncepcję funkcjonowania powiatu żarskiego w perspektywie do roku 2030, gdzie określono misję i wizję rozwoju powiatu wraz z etapami ich realizacji, czyli określonymi celami strategicznymi. Strategia wyznacza kierunki i priorytety działania, które są niezbędne dla realizacji przyjętych zamierzeń rozwojowych. Ustalenia w niej zawarte wyznaczają politykę rozwoju społeczno-gospodarczego na kolejne lata, do których będzie należało przede wszystkim zapewnienie optymalnego rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu.

Celami strategicznymi są:

1. Ochrona i kształtowanie walorów środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa kulturowego,
2. Rozwój społeczny mieszkańców powiatu,
3. Integracja przestrzenna powiatu,
4. Kreowanie współpracy i efektywne zarządzanie.

W części dotyczącej diagnozy strategicznej wskazano duży potencjał turystyczny, który tworzą krajobrazy, liczne zabytki, miejsca i zróżnicowane obiekty turystyczne, pośród których na czoło wysuwa się największy w Europie kilkusethektarowy – położony po polskiej i niemieckiej stronie Nysy Łużyckiej – Park Mużakowski.

Opracowanie zawiera analizę SWOT, w której walory krajobrazowe powiatu, potencjał do rozwoju turystyki, agroturystyki i działalności gospodarczych oraz bogactwo infrastruktury zabytkowej,

efektywne wykorzystywanie środków zewnętrznych w rozwoju przestrzennofunkcjonalnym powiatu, bogactwo krajobrazowe i przyrodnicze (Park Mużakowski) określa się w obrębie mocnych stron analizowanego obszaru. Do słabych stron należą ograniczone środki finansowe na ochronę licznych zabytków architektonicznych. Jako szanse wskazano efektywniejsze wykorzystanie walorów przyrodniczych do rozwoju przedsiębiorczości i turystyki, wzrost zaangażowania mieszkańców w rozwój turystyczny powiatu, zwiększanie liczby usług turystycznych z udziałem produktów regionalnych, budowę lub modernizację infrastruktury kulturalnej i turystycznej.

Założenia rozwojowe powiatu w strefie przestrzenno-funkcjonalnej powinny skupiać się na wykorzystaniu naturalnych walorów krajobrazowych w działalności turystycznej; budowie i wyznaczaniu nowych szlaków rowerowych oraz modernizacji i promocji już istniejących; ochronie tkanki miejskiej i architektury wiejskiej w aspekcie ładu przestrzennego; ochronie krajobrazu przyrodniczego i obszarów o wysokich walorach przyrodniczych przed ekspansją uciążliwej działalności gospodarczej i transportu.

Analiza SWOT oraz diagnoza pozwoliły na sformułowanie wizji rozwoju powiatu żarskiego, którą jest: Powiat żarski w 2030 roku to region zrównoważonego i wszechstronny rozwoju społeczno-gospodarczego terenów miejskich i wiejskich, dbający o środowisko naturalne i ochronę dziedzictwa kulturowego. Z kolei misja rozwoju powiatu żarskiego odnosić się będzie do obszarów wdrożenia działań strategicznych: spójności przestrzennej, dbałości o bogate zasoby środowiska, zapewniające warunki do turystyki, rekreacji.

W Strategii Rozwoju Powiatu Żarskiego na lata 2024-2030 zaplanowano cel główny, cele strategiczne oraz operacyjne. Cel główny odnosi się do racjonalnego gospodarowania istniejącymi potencjałami powiatu, aby osiągnąć w ten sposób zrównoważony rozwój na obszarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym. Cel ten zostanie osiągnięty dzięki zaplanowanym celom strategicznego rozwoju w obszarze środowiskowym, społecznym, przestrzennym i planowania strategicznego. W celach strategicznych uwzględniono dziedzictwo kulturowe i zabytki na terenie powiatu.

Cel strategiczny 1 opiera się przede wszystkim na rozwoju innowacyjnych rozwiązań w obszarze gospodarki oraz wspieraniu tego obszaru przy wykorzystaniu posiadanych potencjałów gmin wchodzących w skład powiatu i zgodnie z zasadami tzw. gospodarki przyjaznej ludziom i środowisku. Do ważnych gałęzi gospodarki należy turystyka, której rozwój jest szansą dla wielu gmin i może przynieść wymierne efekty ekonomiczne i wizerunkowe. Pośród działań służących do rozwojowi potencjału turystycznego znajdują się: promocja i rozwój markowych produktów turystycznych powiatu; tworzenie warunków do rozwoju turystyki aktywnej i specjalistycznej;

poprawa stanu obecnej i tworzenie nowej infrastruktury turystycznej, w tym bazy noclegowej i konferencyjnej o wysokim standardzie; dywersyfikacja i spójna promocja oferty turystycznej; promocja powiatowych podmiotów branży turystycznej; kreowanie, wsparcie i realizacja działań z zakresu racjonalnego wykorzystywania i ochrony zasobów środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego. Cel strategiczny 2 (Rozwój społeczny mieszkańców powiatu) polega m.in. na wspieraniu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i poczucia tożsamości lokalnej, w tym wspieraniu działań na rzecz kultury, sportu i rekreacji np. poprzez ochronę i promocję cennych obiektów dziedzictwa kulturowego, działania na rzecz kształtowania świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców. Cel 3 (Integracja przestrzenna powiatu) dotyczy m.in. wzmocnienia funkcji społeczno-gospodarczych miast w powiecie i lokalnych ośrodków miejskich poprzez opracowanie i realizację Gminnych Programów Rewitalizacji, odnowę i rewitalizację wsi i miast, ochronę dziedzictwa i krajobrazu wiejskiego. Z kolei cel strategiczny 4 wskazuje m.in. na wzmocnienie roli i integracji systemów zarządzania strategicznego oraz planowania przestrzennego na poziomie powiatowym i gminnym.

W części poświęconej diagnozie stanu gospodarczego powiatu, w sekcji poświęconej turystyce wymienione zostały główne obiekty zabytkowe na terenie powiatu.

- Program ochrony środowiska dla powiatu żarskiego na lata 2017-2020 z perspektywą do roku 2024, chociaż nieaktualny to dokument ten w obrębie założeń i celów strategicznych uwzględnia pośród zagadnień związanych z ochroną przyrody także kwestie odnoszące się do środowiska kulturowego, w tym zagadnień krajobrazu i cech przestrzennych.

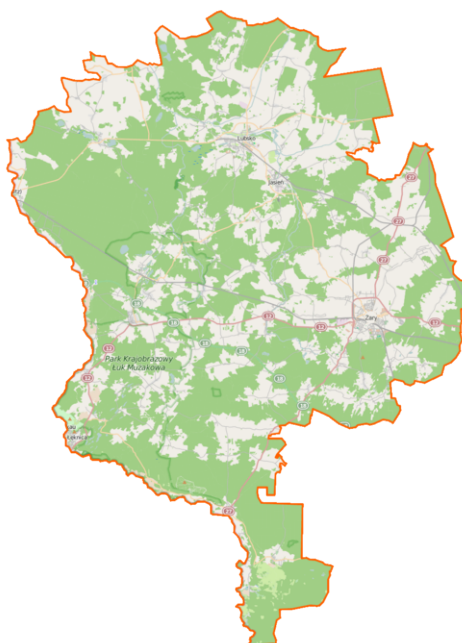
Analiza SWOT w obrębie potencjalnych obszarów interwencji, pozostaje zbieżna w założeniach dotyczących dziedzictwa kulturowego z uwagami zawartymi w Strategii rozwoju powiatu żarskiego. Uwagę zwraca obecność cennych zasobów dziedzictwa kulturowego jako potencjału powiatu przy niskim poziomie infrastruktury turystycznej i informacyjnej. Istotnym elementem Programu ochrony środowiska dla powiatu żarskiego pozostaje zakres ochrony przyrody planowanej oraz krajobrazu kulturowego, mających istotne znaczenie w obrębie zasobów szerzej rozumianego dziedzictwa kulturowego.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego powiatu żarskiego

mapa administracyjna województwa lubuskiego

[źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojew%C3%B3dztwo_lubuskie]

mapa powiatu żarskiego

[źródło: https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Powiat_%C5%BCarski_location_map.png]

5.2.1. Cechy geograficzne i rys historyczny

Powiat żarski w obecnych granicach utworzony został na mocy reformy administracyjnej kraju, wprowadzonej w życie z dniem 1 stycznia 1999 roku. Siedzibą powiatu jest miasto Żary. W skład powiatu wchodzi dziesięć gmin: Łęknica i Żary – gminy miejskie; Jasień i Lubsko - gminy miejsko-wiejskie; Brody, Lipinki Łużyckie, Przewóz, Trzebiel, Tuplice, Żary –gminy wiejskie.

Powiat żarski położony jest na Wysoczyźnie Żarskiej, przy granicy polsko-niemieckiej na Nysie Łużyckiej. Administracyjnie należy do województwa lubuskiego. Graniczy z powiatami: krośnieńskim i zielonogórskim od północy, z żagańskim od wschodu oraz ze zgorzeleckim od południa. Poprzez Nysę Łużycką sąsiaduje z krajami związkowymi Republiki Federalnej Niemiec - Brandenburgią i Saksonią. Powierzchnia powiatu żarskiego wynosi 1394 km², a zamieszkuje go około 91 000 mieszkańców.

Pod względem ukształtowania powierzchni teren powiatu jest mało zróżnicowany. Najwyżej położony punkt znajduje się na Wzgórzach Żarskich, na północ od wsi Łaz, a najniższy w dolinie Nysy Łużyckiej, na północ od wsi Olszyna. Najbardziej urozmaicona rzeźba znajduje się na terenie Wzgórz Żarskich, a szczególnie na ich zachodniej krawędzi, między dzielnicą Żar - Kunicami a wsią Łaz. Przeważają gleby mało urodzajne. Powierzchnia użytków rolnych stanowi 35,78% powierzchni powiatu.

Obszar powiatu leży w dorzeczu dwóch rzek sudeckich - Nysy Łużyckiej i Bobru. Ponadto na terenie powiatu biorą początek rzeki Lubsza i Skróda, a także wiele drobnych potoków będących dopływami tych rzek oraz dopływami Bobru i Czernej Wielkiej. Wody stojące reprezentowane są przez polodowcowe jeziora: Brodzkie, Suchodolskie, Głębockie, Płytkie, Proszkowskie i przez największe w Polsce zespół 110 zbiorników wodnych o łącznej powierzchni 150 ha, stanowiące antropogeniczne pojezierze Łuk Mużakowa.

Na terenie powiatu żarskiego występują duże kompleksy leśne zajmujące ok. 51% jego ogólnej powierzchni. W lasach dominującym gatunkiem jest sosna, a drzewa liściaste występują w formie domieszek. Usytuowanie powiatu i wpływ Sudetów spowodowały, że na tutejszym terenie występuje cieplejszy i specyficzny mikroklimat z łagodniejszymi zimami.

W związku ze swoim charakterystycznym „pomostowym” położeniem między Niemcami a Polską, powiat żarski cechuje w swym historycznym rozwoju specyficzne rozmieszczenie sieci osadniczej i ukształtowanie infrastruktury komunikacyjnej, która ma charakter tranzytowy, zarówno krajowy jak i międzynarodowy, przede wszystkim na kierunku zachód–wschód. Przez powiat przebiega droga o znaczeniu międzynarodowym: Wrocław–Forst–Berlin, łącząca Europę zachodnią ze wschodnią. W Powiecie Żarskim drogami tranzytowymi o największym nasileniu ruchu kołowego są: Olszyna – Wrocław, Żary – Żagań, Żary – Łęknica, Zielona Góra – Żary – Przewóz.

W ramach administracji kościelnej omawiany obszar pozostaje częścią diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, metropolii szczecińsko-kamieńskiej. Obszar powiatu obejmuje parafie w obrębie dekanatów: żarskiego, łąknickiego, lubuskiego. Należy podkreślić, że parafie pozostają istotnym dysponentem zasobów obiektów zabytkowych na terenie powiatu.

Stałe osadnictwo na terenie dzisiejszego powiatu żarskiego sięga IV w. p.n.e. W 1007 r. po raz pierwszy pojawia się nazwa *Zara*. Niemiecki kronikarz Thietmar zanotował pod tą datą: *Bolizlavus autem Luzici, Zara et Selpuli denuo occupat* - „Bolesław tymczasem zajął na nowo Łużyce, kraj Żarowian i Słupian”. Gród centralny terytorium Żarowian był najprawdopodobniej usytuowany wokół dzisiejszego kościoła pw. św. Piotra i Pawła w Żarach. Gród ten leżał na skrzyżowaniu traktu solnego, łączącego tereny Niemiec z Wielkopolską oraz szlaku handlowego prowadzącego ze Szczecina do Czech. Pokój budziszynski z 1018 r., zawarty między Bolesławem Chrobrym a cesarzem Henrykiem II, potwierdzał przynależność ziemi żarskiej wraz z Łużycami do Polski. Podczas kryzysu państwa polskiego w 1031 r. Łużyce zostały włączone do Cesarstwa Rzymsko-Niemieckiego. Od tego czasu ziemia ta, leżąca na pograniczu łżycko-śląskim wielokrotnie zmieniała przynależność państwową. Od 1309 r. Żary i okolice znajdowały się pod panowaniem margrabiów brandenburskich z linii saksońskiej, a po jej wygaśnięciu władztwo przejęli Piastowie z linii jaworsko-świdnickiej. Następnie, w 1368 r. ziemia żarska została wcielona do Korony Czeskiej, w granicach której pozostawała przez prawie 300 kolejnych lat, tj. do 1635 r., kiedy została włączona do Saksonii.

Początek rozwoju Żar notuje się od początku XIII w., gdy okolice te otrzymał jako lenno Ulrych Dewin. Rozpoczęto wówczas budowę zamku w Żarach oraz zasiedlanie okolicznych terenów przez kolonistów z Niemiec. W 1260 r. Albrecht Dewin nadał Żarom prawa miejskie. W 1283 r. lokację miejską z rąk margrabiego Miśni uzyskało Lubsko, a na początku XIV w. Przewóz. Działalność władających okolicami Żar rodów Dewinów, a następnie von Packów doprowadziła do znacznego rozwoju gospodarczego tego obszaru, a zarazem do stworzenia dominium, które przekształciło się w późniejszym okresie w państwo stanowe. Z biegiem czasu, w miarę uzyskiwania kolejnych przywilejów od władców (m.in. książąt piastowskich), właściciele Żar zaczęli władać tą ziemią niemal jak samodzielni książęta. W Żarach w XIII w. ufundowany został kościół parafialny oraz klasztor i kościół franciszkanów. W I połowie XIV w. kiedy lennem żarskim władał ród Packów wzniesiono w mieście ratusz, kościół szpitalny pw. Św. Ducha oraz kamienne mury miejskie z basztami i bramami Dolną i Górną. W 1364 r. Bolko II Świdnicki potwierdził przywileje dla Lubska, Trzebiela i Żar. Żary uzyskały wówczas także prawo jednej mili, składu soli oraz apelacji do sądu książęcego.

Poprzez małżeństwo Elżbiety Pack z Fryderykiem Bibersteinem lenno żarskie przeszło w II połowie XIV w. w ręce Bibersteinów. Jan IV Biberstein nadał sukiennikom żarskim przywileje, które uczyniły ich wiodącą grupą rzemieślniczą w mieście. Rozwijały się także inne cechy trudniące się wytwarzaniem tkanin. Żary oraz Lubsko uzyskały w początkach XV w. przywilej menniczny. W 1414 r. władze Żar wykupiły prawa do dziedzicznego wójtostwa. W pierwszej połowie XV w. Ulryk Biberstein połączył lenno żarskie z trzebielskim tworząc jedno państwo stanowe: Żary-Trzebiel, które utrzymało się przez kilka następnych stuleci. W XIV i początkach XV w. leżące na terenie piastowskiego księstwa żagańskiego Żarki Wielkie i Przewóz (istniał tu zamek) były w posiadaniu Hackebornów, którzy uzyskali złą sławę jako raubritterzy – rycerze rozbójnicy. W 1449 r. Przewóz znalazł się we władaniu księcia Jana II Szalonego. W 1461 r. Jan II dzięki pomocy króla czeskiego Jerzego z Podiebradów zajął księstwo żagańskie, które jednak utracił w 1467r. na rzecz swojego brata Baltazara. W 1472 r. uwięził na zamku w Przewozie księcia Baltazara, który zmarł w ciągu dwóch miesięcy śmiercią głodową. Uzyskane w ten sposób księstwo Jan II sprzedał wraz z Przewozem księżętom saskim. Księżę ten przeszedł do historii jako ostatni z linii Piastów panujących w Żaganiu i Głogowie.

Przewóz, wieża zamkowa [źródło: <https://polska-org.pl/4422713,foto.html>]

Pod koniec XV w. został przebudowany zamek w Żarach. W 1490 r. Wacław Biberstein zastawił żarski majorat Saksonii. Dobra zostały wykupione przez Ulryka Bibersteina w 1512 r. W 1551 r. po śmierci ostatniego z Bibersteinów dobra żarskie przejął cesarz Ferdynand Habsburg, król Czech. Starostą żarskim został Fabian von Schöneich, właściciel Mużakowa, Szprotawy, Przewozu,

Bytomia Odrzańskiego i Siedliska. W 1558 r. dobra żarskie zostały sprzedane biskupowi wrocławskiemu Baltazarowi von Promnitz. To wydarzenie było momentem przełomowym, ponieważ Żary i okolice przeszły pod panowanie tego rodu na kolejnych 200 lat. Kolejnym właścicielem Żar został bratanek biskupa Zygfryd Promnitz, który ufundował szpital na miejscu spalonego klasztoru franciszkanów.

Żary, zamek [źródło: <https://polska-org.pl/4422713,foto.html>]

Reformacja przyczyniła się do rozwoju kultury łużyckiej. Z Lubuska pochodził Jan Rak, wybitny serbołużycki poeta i uczoney związany z Akademią Krakowską. Z pastorem Mikołajem Jakubicą, uważanym za ojca języka dolnołużyckiego, związane są z kolei Lubanice i Lipinki Łużyckie. Jakubica w 1548 r. przełożył Nowy Testament na język dolnołużycki (dialekt Żarówian). Było to pierwsze w historii tłumaczenie Biblii Marcina Lutera na język obcy. W 1573 r. w Żarach powstała drukarnia. W 1611 r. Żary uzyskały od cesarza Macieja Habsburga potwierdzenie przywilejów miejskich.

Leżący nad Nysą Łużycką Przewóz został sprzedany przez Promnitzów wraz z księstwem żagańskim, do którego formalnie przynależał od czasów średniowiecza, Lobkowicom. Następnie historia miasteczka wiązała się z Żaganiem i władającym tym miastem w XIX w. rodem Talleyrand-Perigord.

Wojna trzydziestoletnia (1618-48) przyniosła Ziemi Żarskiej, podobnie jak większości terenów Cesarstwa Rzymsko-Niemieckiego, katastrofalne straty. W 1626 r. majorat żarsko-trzebielski znalazł się na trasie przemarszu wojsk cesarskich Albrechta Wallensteina. Później region był niszczonej przez armię szwedzką. Działania wojenne zrujnowały region w stopniu

większym niż pozostały obszar Łużyc. Trzebiel oraz większość wsi zostało spalonych. Jeszcze tragiczniejsze były straty wywołane przez głód oraz epidemie chorób zakaźnych. W 1644 r. pod koniec wojny liczba ludności w dobrach żarsko-trzebielskich spadła do 3245 osób (z 12310 w okresie poprzedzającym działania wojenne). Spośród tych 3245 mieszkańców majoratu 2353 było Łużyczanami. Stanowili oni więc jeszcze w połowie XVII w. znaczną większość ludności tych ziem. Samo miasto Żary liczyło w 1644 r. jedynie 600 mieszkańców.

W 1635 r. został zawarty pomiędzy cesarzem Ferdynandem II a elektorem saskim Janem Jerzym I traktat praski kończący pierwszy etap wojny trzydziestoletniej. Jednym z postanowień było przyznanie Saksonii Łużyc jako czeskiego lenna. W ten sposób dobra żarskie znalazły się w granicach Elektoratu Saskiego. Odbudowie regionu ze zniszczeń wojennych towarzyszyły zmiany własnościowe i administracyjne. W 1646 r. księstwo żagańskie wraz z Przewozem nabył Wacław Lobkowicz. W 1660 r. Jasień, będący własnością Rudolfa von Büna, uzyskał prawa miejskie wraz z prawem mili oraz przywilejem na urządzenie jarmarków. W 1668 r. prawa miejskie uzyskały również Tuplice.

I połowa XVIII w. to czas świetności majoratu żarsko-trzebielskiego pod rządami hrabiego Erdmann II von Promnitz, który pełnił na dworze króla Polski i elektora Saksonii Augusta II ministerialną funkcję tajnego radcy. Rozwojowi gospodarczemu państwa stanowego towarzyszył rozkwit kultury. Dwór Promnitza był jednym z najświetniejszych sasko-polskich dworów magnackich. Wielokrotnie przyjeżdżał tu August II podczas swoich podróży między Saksonią a Polską. Na żarskim dworze panował przepych i ceremoniał, gościły włoskie i francuskie zespoły operowo-baletowe, funkcjonowała stała kapela, której kapelmistrzem był Georg Telemann, wybitny kompozytor barokowy. Erdmann II von Promnitz ufundował także bibliotekę, założył park krajobrazowy na północ od zespołu pałacowo-zamkowego, wznosił na terenie Zielonego Lasu pałacyk myśliwski (rozebrany w latach 70. XX w.), a latach 1710-1726 zbudował nowy barokowy pałac. Żary w tym czasie były ważną stacją pocztową na szlaku łączącym Drezno z Warszawą. Następny właściciel majoratu Jan Erdmann von Promnitz gościł w Żarach króla Augusta III i jego pierwszego ministra Henryka Brühla.

W 1765 r. Jan Erdmann przekazał dobra żarsko-trzebielskie domenie saskiej w zamian za dożywotnią rentę. Od tego czasu tereny te były zarządzane już bezpośrednio przez władze saskie, jako integralna część Elektoratu Saksonii. Po wygaśnięciu Promnitzów (1785r.) ich pałac został przekazany władcom saskim i służył odtąd władzom administracyjnym.

Żary, pałac [źródło: <https://polska-org.pl/5842265,foto.html?idEntity=9499006>]

Przemarsze wojsk podczas wojen napoleońskich w 1807 r. oraz 1813 r. wiązały się z uciążliwymi kontrybucjami i zniszczeniami miasta i okolic. Na mocy postanowień Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r. połowa Saksonii, włącznie z Żarami została wcielona do Królestwa Prus. Od tej chwili miasto zostało stolicą powiatu żarskiego, obejmującego dawne ziemie państwa stanowego Żary – Trzebiel oraz teren państwa stanowego Zasieki. Znalazło się ono w prowincji brandenburskiej Prus. W 1871 r. region ten wszedł w skład zjednoczonego Cesarstwa Niemieckiego, wraz z Prusami, które doprowadziły do tego zjednoczenia.

W XIX w. miasto notowało stały wzrost liczby ludności. W 1818 r. liczyło ponad 4600 mieszkańców. W 1820 r. rozpoczęła się likwidacja średniowiecznych fortyfikacji miejskich, co umożliwiło rozwój przestrzenny Żar. Powstało m.in. Przedmieście Górne oraz zbudowano koszary dla garnizonu przeniesionego z Frankfurtu nad Odrą. W tym okresie (pierwsza połowa XIX w.) w Żarach powstały również zaczątki przemysłu – pierwsze przedsiębiorstwa mechaniczne. W dawnym zamku Bibersteinów urządzono więzienie. W latach 20. XIX w. w okolicach Mirostowic Górnych i Kunic rozpoczęto wydobycie węgla brunatnego. Wcześniej eksploatację złóż tego surowca prowadzono już w Trzebielu. W 1830r. G. Frenzel otworzył nowoczesną tkalnię, wykorzystującą maszyny parowe. W Żarach w 1841 roku otwarto wytwórnię parowozów, a rok później utworzono komitet w związku z planami budowy linii kolejowej łączącej Berlin z Wrocławiem, przebiegającej przez Żary, którą otwarto w 1847 roku. W 1846 r. w mieście założono pierwszą w Prusach spółkę węglową, natomiast w Kunicach powstała głębinowa kopalnia węgla „Fortuna”. W połowie XIX w. żarski fabrykant sukna Erdmann Hoffman odkupił od miasta prawa do eksploatacji

złóż i w 1854 r. założył Zjednoczone Żarskie Kopalnie Węgla Brunatnego, w skład których wchodziły zlokalizowane w trójkącie Kunice – Mirostowice Górne – Olbrachtów szyby węglowe: „Nadzieja”, „Fryderyk Wilhelm”, „Przyjaźń”, „Feliks” oraz „Henryk” – eksploatowany aż do końca lat 60. XX w. W odróżnieniu od większości kopalń węgla brunatnego żarskie kopalnie były kopalniami głębinowymi. W Tuplicach otwarto kopalnię piasku oraz kopalnię węgla brunatnego. Żary stały się prężnym ośrodkiem przemysłowym. Dynamicznie rozwijał się przemysł tekstylny, który znajdował zbytno swoje produkty także zagranicą. W zakładach włókienniczych pracowała połowa wszystkich zatrudnionych w przemyśle. W okolicach Żar powstały liczne huty szkła oraz cegielnie. W 1888 r. otwarto w Żarach fabrykę porcelany. W 1904 r. wybudowano elektrownię miejską.

Szybki rozwój przemysłu wiązał się z koniecznością rozbudowy linii komunikacyjnych. W 1847 r. otwarto przebiegającą przez Żary linię kolejową z Berlina do Wrocławia. W III ćw. XIX w. sieć połączeń kolejowych znacznie się rozrosła – Żary uzyskały połączenie z Halle, Żaganiem, Lubskiem, a Lubsko z Gubinem, Bad Muskau, Krosnem Odrzańskim i Zieloną Górą. Rozwijało się szkolnictwo – w latach 80. XIX w. powstała Królewska Szkoła Rzemiosł Tkackich, w 1900 r. przekształcona w Państwową Wyższą Szkołę dla Przemysłu Włókienniczego o wysokiej renomie. Ponadto znajdował się tu także instytut badawczy o profilu włókienniczym. W połowie lat pięćdziesiątych XIX wieku liczba mieszkańców powiatu osiągnęła około 50 tysięcy. Rozwój gospodarki oraz konsolidacja instytucji państwowym powodował napięcia społeczne, związane z napływem ludności do ośrodków przemysłowych, a także polityką germanizacyjną państwa pruskiego. W czasie Wiosny Ludów (1848-1849) w Żarach autochtoniczna ludność serbołużycka domagała się zachowania swoich praw etnicznych i kulturowych, protestowała przeciwko polityce germanizacyjnej. Na niektórych obszarach dominowała bowiem ludność serbołużycka, np. w Przewozie, gdzie stanowiła 80% mieszkańców.

I wojna światowa nie dotknęła bezpośrednio powiatu żarskiego. Mimo to w miarę przedłużania się działań wojennych miejscowa ludność zaczęła, tak jak w całym kraju, coraz bardziej odczuwać ich skutki. Nastąpiło pogorszenie warunków życia, wprowadzono racjonowanie deficytowych produktów. I wojna światowa zakończyła się w 1918r. klęską i upadkiem Cesarstwa Niemieckiego.

Klęska wojenna Niemiec skutkowałą kryzysem gospodarczym, chaosem politycznym i wzrostem wpływów ugrupowań totalitarnych – nazistów i komunistów. Po dojściu do władzy NSDAP w 1933 r. rozpoczęła się remilitaryzacja Niemiec. W Żarach powstały koszary piechoty oraz wojskowa szkoła lotnicza. W czasie II wojny światowej do Żar przeniesiono zakłady lotnicze Focke- Wulf'a z Bremy, w których pracowali robotnicy przymusowi m.in. z Polski. Uruchomiono

tu produkcję samolotów myśliwskich o napędzie tłokowym – Focke Wulf FW 190. Fabryka w Żarach była drugim pod względem wielkości zakładem Focke-Wulfa, w którym pracowało ponad 4500 robotników. W Jasieniu na terenie ZREMB-u w czasie wojny znajdowały się natomiast zakłady *Maschinenfabrik und Eisengießerei Theodor Flöther*, gdzie zatrudnionych było 1300 osób, a wśród nich więźniowie filii obozu koncentracyjnego Gross Rosen znajdującej się przy drodze na Mierkowice. Obecność zakładów lotniczych przyczyniła się do zniszczenia Żar przez amerykański nalot dywanowy. 11 kwietnia 1944 r. zniszczono zakłady Focke-Wulfa. W gruzach legły także pałac i zamek, zabudowa Starego Miasta oraz sieć kanalizacyjna. 16 lutego 1945 r. Armia Czerwona zdobyła Żary.

Żary, ratusz po zniszczeniach wojennych [źródło:<https://polskaorg.pl/514034,Zary,Ratusz.html?photoOffset=80>]

Po II wojnie światowej Polska uzyskała m.in. obszar Łużyc na wschód od Nysy Łużyckiej. W czerwcu 1945 tereny powiatu żarskiego zostały przekazane przez sowieckie władze wojskowe w ręce polskiej administracji. Akcja przesiedleńczo – repatriacyjna doprowadziła do niemal całkowitej wymiany ludności. Stopniowo usuwano zniszczenia w licznych zakładach regionu, w tym w fabrykach tekstylnych. Zniszczenia i wyludnienie doprowadziły do odebrania praw miejskich Tuplicom, Trzebielowi, Brodom i Przewozowi. W 1946 r. dokonano nowego podziału administracyjnego odpowiadającego zmienionemu kształtowi terytorialnemu Polski. W ramach tego podziału powiat żarski wszedł najpierw w skład województwa wrocławskiego, a następnie w 1950 r. województwa zielonogórskiego. W skład powiatu żarskiego wchodziły miasta Żary i Jasień, 8 gmin: Brody, Jaryszów, Kadłubia, Niwica, Olbrachtów, Przewóz, Tuplice i Zabłocie oraz 149 gromad. W 1954 r. w miejsce dotychczasowych gmin i gromad wprowadzono nowe gromady. W

wyniku tych zmian w powiecie żarskim funkcjonowało 25 gromad: Sanice, Piotrów, Przewóz, Łęknica, Nowe Czaple, Niwica, Tuplice, Trzebiel, Brody, Stara Woda, Zabłocie, Krzystkowice, Wicina, Golin, Drzeniów, Dębinka, Grotów, Lubomyśl, Lubanice, Bieniów, Kunice Żarskie, Mirostowice Dolne, Olbrachtów, Lipinki Łużyckie, Sieniawa Żarska. Jesienią 1954 r. utworzono powiat lubski, w którego skład weszło 8 gromad: Golin, Drzeniów, Zabłocie, Stara Woda, Krzystkowice, Wicina, Tuplice, Brody i miasto Jasień. W 1958 r. zlikwidowano gromady Sanice, Lubomyśl, Piotrów, Grotów, Dębinka i Sieniawa Żarska, a w 1971 r. – Mirostowice Dolne i Nowe Czaple.

Powojenny rozwój przemysłu na Ziemi Żarskiej kontynuował w znacznej mierze przedwojenne tradycje. Działało wiele zakładów włókienniczych, m.in. Zakłady Tkanin Dekoracyjnych „Dekora”. W 1947 r. powstała w Żarach Szkoła Górnicza, która kształciła kadry dla działających jeszcze w okolicach Żar kopalń węgla brunatnego. W Kunicach kopalnie zamknięto dopiero w latach 60. XX w. Obecnie funkcjonują tam dwie duże huty szkła. W latach 80. XX w. otwarto w Żarach działający do dziś Zakład Produkcji Płyt Wiórowych. Ustawą z 1972 r. o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych zostały reaktywowane gminy jako podstawowa jednostka podziału administracyjnego. W 1990 r. i 1998 r. dokonano dwóch reform administracyjnych, wprowadzając samorząd na trzech szczeblach administracji – wojewódzkim, powiatowym i gminnym. W 1998 r. ponownie utworzono powiat żarski, w którego skład weszły następujące gminy miejskie: Łęknica, Żary, miejsko-wiejskie: Jasień, Lubsko oraz wiejskie: Brody, Lipinki Łużyckie, Przewóz, Trzebiel, Tuplice, Żary. W 1993 r. powstał Euroregion Sprewa-Nysa-Bóbr grupujący gminy położone po dwóch stronach granicy polsko-niemieckiej, w tym większość gmin powiatu żarskiego. Do euroregionu należy również powiat żarski. Powiat żarski korzysta obecnie z otwartych granic z Niemcami, które umożliwiają napływ inwestycji oraz rozwój turystyki i handlu.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy w rozumieniu *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (art. 3 pkt 14) to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji.

Krajobraz kulturowy powiatu żarskiego łączy w sobie cechy charakterystyczne dla minionych epok historycznych, odzwierciedlając procesy przemian krajobrazu pierwotnego i naturalnego.

Istotnym elementem krajobrazu kulturowego są elementy środowiska naturalnego. Wyróżnia się tu Park Krajobrazowy Łuku Mużakowa. Geopark UNESCO „Łuk Mużakowa”, to jeden z

najcenniejszych produktów turystycznych województwa lubuskiego. Nazwa odnosi się do struktury geologicznej terenu – spiętrzonych moren czołowej uformowanej w kształt łuku otwartego ku północy, o długości ok. 40 km i szerokości 3–4 km, przedzielonego przez Nysę Łużycką. W obrębie geoparku znajdują się również liczne zbiorniki wodne, ścieżka geoturystyczna „Dawna kopalnia Babina” z wieżą widokową oraz Park Mużakowski.

Ścieżka geoturystyczna „Dawna kopalnia Babina”

Wieża widokowa, „Dawna kopalnia Babina”

Do najbardziej czytelnych elementów należą zespoły osadnicze oparte o układy urbanistyczne w postaci zespołów miejskich oraz układy ruralistyczne obejmujące osadnictwo wiejskie. Ta druga grupa obiektów jest reprezentowana przez osady średniowieczne, które obejmują trzon istniejących obecnie wsi na terenie powiatu oraz osady nowożytny, związane z późniejszym osadnictwem. Najbardziej reprezentatywnym przykładem układu miejskiego pozostają Żary, który mimo zniszczeń z II wojny oraz powojennych przekształceń architektonicznych, zachował swoje pierwotne cechy przestrzenne. Zasadniczym elementem tego układu pozostaje zabudowa rynkowa w postaci architektury mieszkalnej oraz użyteczności publicznej z dominantą w postaci fary, ciągi komunikacyjne.

Żary, ratusz

Układ Żar odzwierciedla cechy przestrzenne miast lokowanych w okresie średniowiecznym. Podobne elementy miejskich układów przestrzennych zachowały się w innych miejscowościach na terenie powiatu, jak Lubsko i Trzebiel. Z uwagi na swoje cechy przestrzenne, zespoły urbanistyczne Żar, Lubska i Trzebiela zostały wpisane do rejestru zabytków.

Elementy układów ruralistycznych odzwierciedlają zachowane układy wiejskie z dominacją zwartych układów średniowiecznych. Ich cechą charakterystyczną pozostaje zwarta zabudowa w obrębie większych osad najczęściej owalnicowych, których współczesne cechy zachowały się jedynie fragmentarycznie. Charakterystycznym elementem układów ruralistycznych pozostają dominanty w postaci obiektów sakralnych, dawne zespoły pałacowo-parkowe. Najcenniejszymi zespołami o znacznym stopniu zachowania wartościowej struktury znajdują się w Budziechowie, Jabłońcu, Jasionnej, Lipsku Żarskim, Świbnej, Wicinie, Lutolu, Dłużku. Cechą tego osadnictwa była charakterystyczna zabudowa zagrodowa, ustawiana szczytowo, z ceglanymi elewacjami, która obecnie w dużym stopniu pozostaje zdegradowana. Analiza zachowanych układów przestrzennych na terenie powiatu odzwierciedla typowe cechy osadnicze w Europie Środkowej.

Po II wojnie światowej wymiana ludności na tym obszarze zmieniła jego cechy gospodarczo-kulturowe. W efekcie charakterystycznym elementem krajobrazu pozostają liczne przykłady określane współcześnie mianem „niemieckiego dziedzictwa kulturowego”, do którego

zaliczyć można niemal wszystkie składowe krajobrazu: architekturę, sieć drożną i kolejową, dawne cmentarze ewangelickie, zabudowę zespołów pałacowych i folwarcznych.

Wszystkie wymienione uwarunkowanie są współcześnie istotnym czynnikiem określającym stosunek do lokalnego dziedzictwa kulturowego będącego elementem sukcesji powstałej na skutek zmian terytorialnych w 1945 roku.

Krajobraz powiatu posiada duże wartości kulturowe i historyczne, a także estetyczne. Ze względu na jego unikatowość należy dążyć do jego zachowania w jak największym stopniu poprzez takie działania jak:

- w obszarach wiejskich: lokalizowanie nowej zabudowy w miejscach dawnych siedlisk z zachowaniem ich historycznych układów, dostosowanie gabarytów nowej zabudowy do sąsiedniej historycznej zabudowy, a jej stylistyki architektonicznej do czasów współczesnych; przeciwdziałanie powstawaniu zwartej zabudowy; wprowadzanie nasadzeń gatunków rodzimych, przy czym nasadzenia powinny powstać w formie sadów, ogrodów przydomowych i szpalerów wzdłuż dróg; uzupełnianie historycznej zieleni przy drogach, ogrodach, cmentarzach, zgodnie z występującymi tam gatunkami;
- w miastach: dążenie do zachowania i konserwacji zabytkowej substancji; zachowanie zabytkowych układów i kompozycji przestrzennych (nie należy wprowadzać zabudowy w miejscu jej tradycyjnego braku – na historycznych placach, w parkach, skwerach, ogrodach itp.); dostosowanie nowej zabudowy pod względem charakteru i skali do istniejącej zabudowy historycznej; ograniczenie nośników reklamowych i informacji wizualnej, również w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów zabytkowych.

5.2.3. Zabytki nieruchome

Zgodnie z art. 6.1. *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*: ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania: 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: a) krajobrazami kulturowymi, b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, c) dziełami architektury i budownictwa, d) dziełami budownictwa obronnego, e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, f) cmentarzami, g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki nieruchome na terenie powiatu żarskiego obejmują zróżnicowane pod względem funkcyjnym przykłady architektury reprezentującej niemal wszystkie minione epoki artystyczne.

Do najcenniejszych zabytków powiatu należą Park Mużakowski w Łęknicy, zamek Dewinów- Bibersteinów oraz pałac Promnitzów w Żarach, pałac Brühla w Brodach, a także zespoły urbanistyczne w Lubsku i Żarach.

Park Mużakowski

Park Mużakowski jest największym i jednym z najbardziej znanych parków w stylu angielskim w Europie Środkowej, rozciągającym się po obu stronach granicy polsko-niemieckiej na Nysie Łużyckiej. Park obejmuje obszar 3,5 km², w tym w Polsce – 2,1 km². Założycielem Parku Mużakowskiego był książę Hermann Ludwig Heinrich von Pückler-Muskau, który w latach 1815–1845 przebudował zamek w Bad Muskau oraz założył park w stylu krajobrazowym. Teren pod przyszły park został przekomponowany, zbudowane zostały mosty przez Nysę Łużycką, na ponad 250 ha nasadzone zostały drzewa i krzewy. Zrekonstruowano średniowieczną fortecę – Nowy Zamek – który wyznaczył kompozycyjne centrum parku, z siecią promieniujących od niego ścieżek. Za realizację założenia parkowego odpowiedzialni byli Karl Friedrich Schinkel, August Schirmer, Jacob Heinrich Rehder, a przede wszystkim John Adey Repton, syn słynnego projektanta krajobrazu Humphry’ego Reptona. Następny właściciel Bad Muskau, książę Fryderyk Niderlandzki, kontynuował prace związane z tworzeniem parku. Przebudował i zmodernizował niektóre budowle, założył we wschodniej części parku Arboretum, w którym zgromadził prawie 3000 gatunków drzew i krzewów, co stanowiło jedną z najbardziej zróżnicowanych kolekcji w Europie. Również za czasów kolejnych właścicieli, rodziny von Arnim, dzięki rosnącemu uznaniu dla wartości obiektu, kompozycja parkowa była utrzymywana i uzupełniana w duchu idei Pücklera. W 1931 roku obiekt uznano za rezerwat przyrody. W czasie II wojny światowej park, mosty, pałac i wiele budynków zostało zniszczonych. Odbudowa parku zaczęła się na dobre pod koniec lat 80. przez instytucje zarządzające parkiem: Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz Fundację Parku

Księcia Pücklera w Bad Muskau (Stiftung „Fürst-Pückler-Park Bad Muskau”). 1 maja 2004 roku polska część parku została uznana za Pomnik historii. 2 lipca 2004 roku Komitet Światowego Dziedzictwa UNESCO wpisał Park Mużakowski na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Park jest wybitnym przykładem XIX-wiecznego ogrodu krajobrazowego. Artystyczna dojrzałość projektu wyraża się między innymi w harmonijnym połączeniu natury i sztuki ogrodniczej. Naturalne ukształtowanie terenu i przyroda rozległej doliny Nysy Łużyckiej w sposób mistrzowski zostały wykorzystane jako komponenty zaprojektowanego zgodnie z angielską modą krajobrazu, w który dyskretnie wprowadzono motywy architektoniczne, tworząc sieć powiązań widokowych. Wysokie walory estetyczne, prostota i jednoczesny rozmach całej kompozycji czynią ją wyjątkową w skali Europy.

Wzniesiony w połowie XVIII w. dla Henryka Brühla, pierwszego ministra Augusta III króla polskiego i elektora saskiego, zespół pałacowy w Brodach jest w obecnej postaci dziełem wybitnego architekta Knöffela, który uczynił z Brodów jedną z najwspanialszych barokowych rezydencji magnackich w Europie.

Brody, zespół pałacowy [źródło: <https://palacbrody.pl/galeria/>]

Geneza pałacu w Brodach sięga 1670 r., gdy ówczesny właściciel hrabia Ulrich von Promnitz wzniósł wielki wczesnobarokowy pałac. Jego układ: korpus główny, poprzedzony od frontu wielkim gazonem obramowanym przez skrzydła boczne, zachował się do dzisiaj. Henryk Brühl nabył pałac za 160 tysięcy talarów w 1740 r. Brühl kupił tę posiadłość ze względu na jej położenie na trasie z Drezna do Warszawy, czyli pomiędzy dwoma stolicami unii polsko-saskiej. Ukończoną w 1749 r. przebudowę zespołu pałacowego prowadził architekt królewski Johann Christoph Knöffel i inni nadworni artyści. Rezydencja przebudowana została w stylu saksońskiego rokoka z boazeriami w sali balowej, sztukateriami i rzeźbami ogrodowymi. Do wnętrza prowadziły szerokie schody, które ozdabiały rzeźby czterech Atlasów podtrzymujących balkon. Podczas wojny

siedmioletniej (1758), pałac został spalony, a otaczający go ogród – zdewastowany. Jego odbudowa miała miejsce dopiero około połowy XIX w., kiedy to budowlę nakryto dachem płaskim. W latach 1919-1920 przywrócono dach mansardowy. W 1945 r. pałac ponownie spłonął. Po wojnie zabezpieczony w latach 1961–1964. Od tego czasu pozostaje nieużytkowany, natomiast wyremontowane zostały dwie oficyny pałacowe, które są użytkowane jako obiekty restauracyjno-pałacowe.

Zespół urbanistyczny w Lubsku zachował się do dzisiaj w dobrym stanie. Wojnę przetrwała zdecydowana większość kamienic, a także najcenniejsze zabytki – gotycki kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny z połowy XIII w., renesansowy ratusz z 1580 roku, zamek o średniowiecznym rodowodzie przebudowany w XVI i XX w., wieża Bramy Żarskiej, kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa z 1908 r. Układ przestrzenny Lubuska posiada genezę trzynastowieczną. W 1283 r. Lubusko uzyskało prawa miejskie magdeburskie. Centrum miasta stanowił rynek z kościołem farnym i ratuszem. Na obrzeżu miasta, sprzężony z jego fortyfikacjami usytuowany został zamek włączony w ciąg murów obwodowych. W XIV w. przy drogach wychodzących z miasta zaczęły powstawać przedmieścia. Pod koniec XIII w. poza murami miejskimi wzniesiono szpital i kaplicę Św. Ducha, które pełniły głównie funkcję przytułku oraz przyjmował wędrowców i pątników. Zespół urbanistyczny historycznego centrum Lubuska zachował elementy przestrzenne, które w sposób ciągły nawarstwiały się od średniowiecza po czasy współczesne. Zachowało się trzynastowieczne rozplanowanie ze śladami wcześniejszego układu, a także cenne obiekty architektoniczne.

W Żarach zachowały się, pomimo zniszczeń wojennych ważne elementy układu przestrzennego oraz wiele cennych obiektów zabytkowych, w tym m.in. renesansowy zamek Dewinów-Biebersteinów z XIII w. (później wielokrotnie przebudowywany), barokowy zespół pałacowo-parkowy Promnitzów z XVIII w., kościół św. Piotra z XIII wieku, gotycko-renesansowa nadintendentura z początku XVI w., ratusz z przełomu XIV i XV w. z renesansowym portalem, mury obronne z wieżą Bramy Dolnej z XIII w., Brama Błękitna z 1708 r., gotycki kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa i kamienna dzwonnica z XIII wieku, pofranciszkański kościół z 1718 r.

Pierwotny gród w Żarach położony był na północ od późniejszego miasta lokacyjnego, na terenie dzisiejszego parku. W XII w. w rejonie późniejszej fary powstała osada targowa. Być może na terenie obecnego Kaczego Rynku istniała druga osada przedlokacyjna, a wokół kościoła św. Piotra – podgrodzie. W 1260 r. Żary uzyskały prawa miejskie magdeburskie, choć przypuszcza się, że nastąpiło wówczas jedynie powtórzenie wcześniejszej lokacji oraz rozszerzenie przywilejów miejskich i obszaru lokacyjnego. Zniszczenia wojenne i późniejsza odbudowa zniekształciły

historyczny układ urbanistyczny, jednak rdzeń układu przestrzennego, obejmujący obszar wokół rynku i kompleksu zamkowo-pałacowego zachował się bez większych zmian. Stanowi on wraz z monumentalnymi założeniami architektonicznymi zespołu zamkowo-pałacowego i dawnego kościoła parafialnego zespół urbanistyczny o znacznych wartościach zabytkowych.

Ważnymi zabytkami stanowiącymi istotne elementy w układzie przestrzennym miasta jest zespół rezydencjonalny położony w północno-zachodniej części starego miasta. Zamek zajmuje południowo-zachodni segment założenia. Od wschodu połączony jest bramą z wybudowanym na początku XVIII wieku pałacem, a do jego południowo-zachodniego narożnika przylega jeden z budynków pierwotnej kuchni. Od północy i wschodu otoczony jest szeroką, obecnie suchą, fosą.

Żary, zespół zamkowo-pałacowy

Przyjmuje się, że około połowy XIII wieku Albrecht Dewin wznosił murowany zamek, odpowiadający obecnemu skrzydłu północnemu. W latach 1320-1329, kolejni właściciele Żar, Packowie, powiększyli siedzibę dobudowując skrzydło zachodnie i wieżę od południa. Wzniesiono też mury obronne zamku, powiązane ściśle z murami miejskimi. Skrzydło wschodnie powstało na początku XV wieku, kiedy w posiadanie dóbr żarskich weszli Bibersteinowie. W połowie XVI wieku Hieronim Biberstein oraz jego brat Krzysztof, przeprowadzili renesansową przebudowę zamku, obejmującą m.in. wzniesienie krużganków po trzech stronach dziedzińca z bogatą dekoracją sgraffitową. Wówczas też wprowadzono we wnętrzach sklepienia kolebkowe z lunetami wraz z wystrojem sztukatorskim i malarskim. Późniejsze sztukaterie, datowane na przełom XVI i XVII wieku, wiążą się już z działalnością Promnitzów. Zewnętrzny wygląd elewacji zamkowych został nadany około 1700 roku. Wtedy też przebudowano wieżę nadając jej barokowy charakter. Począwszy od 1824 roku zamek służył jako więzienie. W 1930 urządzono tutaj Muzeum Regionalne powiatu żarskiego, które funkcjonowało do 1945 roku. Architektoniczna forma zamku,

łącząca gotyk i renesans, zachowała się bez większych zmian do czasów obecnych. Cztery jednotraktowe skrzydła rozplanowane są wokół wewnętrznego dziedzińca, otoczonego z trzech stron krużgankami. Piwnice nakryte są sklepieniami kolebkowymi, natomiast komnaty sklepieniami kolebkowymi z lunetami, dekorowanymi renesansowymi i barokowymi sztukateriami. Trzykondygnacyjne skrzydła posiadają dachy wielospadowe. Nad zwartą bryłą budynku dominuje czworoboczna wieża wtopiona w skrzydło południowe. Gładkie elewacje, przeprute prostokątnymi otworami okiennymi, zdobi fryz oraz wydatny gzyms koronujący.

Zbudowany z inicjatywy Erdmanna II von Promnitsa w latach 1710-1728 barokowy pałac to monumentalna, czteroskrzydłowa budowla. Obiekt zlokalizowany jest w północno-zachodniej części miasta w pobliżu zamku. Pałac zbudowano w miejscu średniowiecznego podzamcza, wykorzystując do budowy zręby starszych budowli. Autorami projektu byli Jerzy Spanninger i Julio Simonetti, zaś prace budowlane nadzorowali August Beer i Benjamin Oeser. Barokowy pałac, to obiekt murowany, trzykondygnacyjny, niepodpiwniczony, nakryty dachem mansardowym. Jest to budowla czteroskrzydłowa z prostokątnym wewnętrznym dziedzińcem, z monumentalną i reprezentacyjną fasadą zwróconą w kierunku południowym. Bogaty wystrój wnętrz był dziełem znamienitych sztukatorów, rzeźbiarzy i malarzy. Zbudowany obiekt był jednym z najwspanialszych założeń rezydencjalnych XVIII-wiecznej Europy Środkowej. W 1815 r. Żary włączono do Prus, a okazała rezydencja przeznaczona na siedzibę władz miejskich oraz więzienie. W 1926 r. pałac poddano renowacji. W 1944 r., podczas bombardowania samolotowego uszkodzeniu uległy dwa skrzydła rezydencji. Po zakończeniu II wojny światowej obiekt stał się własnością komunalną, a w skrzydle północnym przez pewien czas mieścił się Urząd Starostwa. Obecnie budynek jest własnością prywatną i jest nieużytkowany.

Znaczną część nieruchomości zabytkowych obejmują przykłady architektury sakralnej. Powiat charakteryzuje się obecnością grupy starszych obiektów średniowiecznych oraz późnośredniowiecznych. Obok cennych przykładów architektury sakralnej na tym terenie w postaci kościoła farnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Żarach czy kościoła pw. Nawiedzenia NMP w Lubsku, warto wymienić kościoły w Biedrzychowicach Dolnych, Bieniowie, Bogumiłowie, Drożkowie, Mirostowicach Dolnych.

Biedrzychowice Dolne, kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Bieniów, kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP

Rzadziej na terenie powiatu występują obiekty barokowe. Cenny przykład architektury sakralnej to kościół Bieczu, wzniesiony na planie centralnym w 1719 r. przez saskiego architekta Geoga Bähra, którego najbardziej znanym dziełem jest kościół Najświętszej Marii Panny w Dreźnie. Odnotować należy kościoły w Brodach, Jasieniu. W przypadku zabytków barokowych wspomnieć trzeba o wyposażeniu ruchomym z tego okresu, obecnym także w późniejszych przykładach architektury historyzującej. Warto wskazać obiekty o konstrukcji szkieletowej takie jak np. w Chociczu. Tego typu budowle z uwagi na budulec oraz liczne przebudowy zwłaszcza pod koniec XIX wieku zaliczają się do rzadszych, stąd ich wartość jest znacząca dla oceny dawnych form

budowlanych na tym obszarze. Przykładami dziewiętnastowiecznej architektury sakralnej są kościoły w Brzostowej, Grotowie, Wicinie, Żarach-Kunicach.

Wśród obiektów zabytkowych o najwyższym znaczeniu stosunkowo licznie występują zespoły dworskie obejmujące obiekty rezydencjonalne, gospodarcze oraz zespoły ogrodowe i parkowe. Poza wymienionymi wcześniej zespołami w Brodach i Żarach wymienić trzeba obiekty o mniejszej skali jak pałace w Jasieniu, Świbnej czy założenia pałacowe w Tucholi Żarskiej i Bieczu.

Architektura użyteczności publicznej jest reprezentowana przez ratusze np. renesansowy ratusz w Lubsku, ratusz w Żarach.

Architektura obronna - poza zamkami w Lubsku, Żarach, warto wymienić mieszkalne wieże obronne np. w Lipinkach Łużyckich, Żarkach Wielkich.

Najczęściej występująca jest zabudowa mieszkalna w postaci willi, domów wielorodzinnych i usługowych w formie kamienic – są to przede wszystkim przykłady z Żar, Lubska, Brodów ponadto liczne domy w miejscowościach powiatu, reprezentujące najczęściej budownictwo mieszkalne lub gospodarcze przełomu XIX i XX wieku.

Do zabytków nieruchomych posiadających istotne znaczenie należą cmentarze. Na terenie powiatu żarskiego licznie występują przykłady dawnych cmentarzy ewangelickich, stanowiących bardzo często otoczenie obiektów sakralnych. Obiekty te łączą w sobie bardzo często elementy zabytkowej planowanej zieleni i obiekty ruchome w postaci licznych płyt nagrobnych. Cmentarze łącząc w sobie szczególne cechy określające zarówno warstwę materialną, jak też niematerialną wpisują się w cechy przestrzenne i krajobrazowe miejscowości na terenie powiatu i podlegają szczególnej ochronie.

Powiat żarski pozostaje również zasobny w przykłady alei przydrożnych, spośród których zachowała się aleja dębowa w Sobolicach, wzdłuż drogi w kierunku rzeki, wpisana do rejestru zabytków. Ich zachowanie pozostaje istotne zarówno dla ochrony historycznego krajobrazu, jak też z uwagi na walory ekologiczne tego typu obiektów.

Zabytki techniki z terenu powiatu są świadectwem rozwoju technologicznego społeczeństwa. Należy tu wskazać przede wszystkim liczne zabytki kolejowe w miejscowościach, gdzie takie szlaki przebiegały. Ponadto Zespół Zakładów Ceramicznych w Mirostowicach Dolnych, w Żarach: fabryka włókiennicza Stillera, budynek dawnej tkalni Frenzla. Należy także wskazać na liczne pozostałości obiektów technicznych w obrębie folwarków, dawne urządzenia komunalne np. wieże ciśnień itp.

Żary, budynek dawnej tkalni lnu J.G. Frenzla

5.2.4. Zabytki ruchome

Zgodnie z art. 6.1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytki ruchome podlegające ochronie to w szczególności: a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393), f) instrumentami muzycznymi, g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Z uwagi na stan zachowania zabytków w ogóle na terenie powiatu żarskiego, straty wojenne i powojenne rozproszenia oraz brak zorganizowanych kolekcji muzealnych, obiekty o charakterze ruchomym stanowią przede wszystkim przedmioty wyposażenia obiektów sakralnych. Obecnie poza nielicznymi przykładami niemal nie zachowały się obiekty ruchome z dawnych zespołów pałacowych.

Wśród wyposażenia obiektów sakralnych znajdują się zróżnicowane obiekty, przy czym rejestr zabytków nie odzwierciedla wszystkich, które określają zasób zabytkowych ruchomości na terenie powiatu. Do najważniejszych należy zaliczyć przede wszystkim wyposażenie ruchome obiektów w Żarach, Lubsku, Bieniowie. Cenne zabytki znajdują się w takich miejscowościach jak Jabłoniec, Koło, Lubanice, Niwica.

Jabłonec, kościół pw. św. Anny, epitafium dzieci z rodziny von Wiedeback, pocz. XVIII w.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z art. 6.1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytki archeologiczne podlegające ochronie to w szczególności: a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, b) cmentarzyskami, c) kurhanami, d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach rejonu. Środowisko kulturowe powiatu zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki pradziejowej do epoki nowożytnej. Stanowiska ewidencjonowano m. in. w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

W powiecie żarskim znajduje się 86 stanowisk archeologicznych rejestrowych (15,81% w skali województwa), co czyni go drugim pod względem ilości po powiecie zielonogórskim. Wśród stanowisk rejestrowych część stanowią obiekty uznane za szczególnie cenne jak np. grodzisko w Wicinie związane jest z osadnictwem ludności kultury łużyckiej w epoce żelaza, około połowy VII wieku p.n.e. (650 lat p.n.e.), a zniszczone najazdem koczowniczego plemienia Scytów na przełomie VI i V wieku p.n.e. (około 500 lat p.n.e.). O szczególnym znaczeniu tego miejsca niezwykle cennego dla dziedzictwa kulturowego świadczy utworzenie tam w 2013 roku parku kulturowego pod nazwą „Park Kulturowy Grodzisko w Wicinie”.

Najliczniejszą grupę stanowisk zarejestrowanych reprezentują osady, których ilość wynosi 71 (m.in. Datyń, Jezioro Dolne, Kumiałtowiec, Tarnów).

Wykopaliska archeologiczne w Wicinie [źródło: <https://www.wicina.pl/2018/04/29/grodzisko-wykopaliska-archeologiczne/>]

Precyzyjne określenie ilościowe zabytków położonych na terenie całości powiatu, jak i poszczególnych gmin, nie jest możliwe. Jak wskazuje na to dokument opracowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie lubuskim, Warszawa 2017) obecnie rejestry zabytków „tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID)”. Obecnie Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków podejmuje działania, w ramach istniejących możliwości prawnych, zmierzające do ustalenia przedmiotu ochrony, a przypadku wpisów obszarowych – obszaru ochrony.

Według cytowanego „Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie lubuskim. Zabytki wpisane do rejestru (księgi A i C)”, wśród obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych, z wyłączeniem układów urbanistycznych, na 21 obiektów w

województwie lubuskim o metryce do poł. XIII wieku w Powiecie Żarskim znajduje się ich 4. W przypadku obiektów datowanych na okres od połowy XIII wieku do XV wieku zabytków takich jest 47 (na 230 w województwie). Obiektów z XVI-XVIII wieku jest 226 (1292 w województwie), obiektów z XIX wieku -182 (1859 w województwie), obiektów z XX wieku 32 (452 w województwie), obiektów co do których brak danych -23. Ze względu na materiał konstrukcji dominują budowle murowane z cegły.

Stan zachowania zasobu zabytkowego przedstawia się następująco:

- kategorii zabytków, których stan zachowania nie budził zastrzeżeń - wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO;
- zagrożone – 13 obiektów –dotyczy to głównie obiektów folwarcznych
- utrata wartości – 5 obiektów np. dwór obecnie budynek mieszkalny w Grabowie
- nieistniejące – 60 obiektów, co stanowi największą liczbę wśród powiatów. Powodów szukać należy w braku weryfikacji rejestru. Są to głównie obiekty mieszkalne, folwarczne, ale i sakralne. Przykładem jest budynek przy ul. Podchorążych 26 w Żarach rozebrany w l. 80. XX wieku, a na jego miejscu wzniesiony został pawilon handlowy.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie powiatu żarskiego funkcjonuje zorganizowana placówka muzealna - Muzeum Pogranicza Śląsko-Łużyckiego w Żarach. Muzeum jest gminną jednostką organizacyjną. Zbiory Muzeum mają charakter regionalny a większość zgromadzonych eksponatów jest związana z historią miasta Żary oraz innych miejscowości powiatu żarskiego i żagańskiego.

Muzeum spełnia istotną rolę w ochronie ruchomych zabytków kultury materialnej z pogranicza Śląska i Wschodnich Łużyc. Ważną sferą działalności Muzeum jest dokumentowanie, ochrona i udostępnianie dorobku kulturowego regionu. W placówce gromadzone i prezentowane są zabytki ukazujące narodową różnorodność i wielokulturowość Ziemi Żarskiej i Ziemi Lubuskiej. Ponadto gromadzone są także dokumenty i przedmioty związane z osadnictwem na Ziemi Żarskiej po 1945 r., wkładem ludności, która migrowała z różnych regionów i środowisk, budując społeczeństwo Ziemi Lubuskiej.

Muzeum posiada bogatą kolekcję żarskiej porcelany, mirostowickiej ceramiki, artefaktów archeologicznych z rejonu Żar i Lubuska oraz pocztówek, starodruków, map, numizmatów i przedmiotów codziennego użytku. Muzeum posiada również kolekcję dokumentów i pamiątek związanych z jednostkami wojskowymi z terenu Żar po 1945r. oraz dokumenty i przedmioty związane z współczesną kulturą miasta i regionu.

W ramach wystaw prezentowane są ekspozycje poświęcone żarskiemu przemysłowi. Zebrane eksponaty obrazują rozwój lokalnego górnictwa węgla brunatnego, produkcji szkła i porcelany oraz browarnictwa.

Obok prezentacji stałej problematyki, muzeum zajmuje się również edukacją, oraz prezentacją lokalnych działań artystycznych i ukierunkowanych na szerszej rozumianą historię regionu.

Siedziba Muzeum oraz kontakt: Muzeum Pogranicza Śląsko-Łużyckiego, pl. Wyszyńskiego 2, 68-200 Żary; www.muzeumzary.pl

Ponadto w Jasieniu utworzona została tzw. Izba Pamięci zlokalizowana w budynku Urzędu Miejskiego. Powstała w celu kultywowania tradycji jasięńskich, krzewienia lokalnej kultury i sztuki oraz poznawania historii regionu. W izbie gromadzone są dawne i współczesne dokumenty, fotografie, przedmioty codziennego użytku oraz pamiątki przeszłości mówiące o historii miasta oraz życiu mieszkańców.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności (również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową), które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Pomocne są w tym Gminne Ośrodki Kultury, które w sposób instytucjonalny dbają o zachowanie dziedzictwa kultury niematerialnej. W powiecie żarskim są to: Żarski Dom Kultury, Gminny Ośrodek Kultury w Lipinkach Łużyckich Lubski Dom Kultury, Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Jasieniu, Ośrodek Kultury Sportu i Rekreacji w Łęknicy, Gminny Ośrodek Kultury w Przewozie, Ośrodek Kultury i Biblioteka w Trzebielu oraz gminne biblioteki.

Na terenie powiatu organizowane są konkursy, festiwale, spotkania kultywujące i budujące tożsamość lokalną. W tym obszarze działają również organizacje społeczne. Władze powiatu podejmują również działania wspierające popularyzację bogactwa i dorobku kulturowego powiatu żarskiego.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest również niezmiernie istotne w procesie kształtowania tożsamości każdej grupy społecznej i jednostki. Do niematerialnego dziedzictwa zalicza się:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,

- praktyki społeczno-kulturowe,
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Specyfika historyczna regionu, zmiana granic państwowych i przesiedlenia spowodowały, że przybyła po II wojnie światowej na te tereny ludność pochodząca z różnych terenów przywiozła ze sobą różnorodne obyczaje. Obecnie silnie rozwija się również potrzeba rozpoznania a także utożsamianie się z historią i tradycją tego regionu.

Dziedzictwo niematerialne w powiecie żarskim kultywują m.in. zespoły ludowe np. zespół Dolina Nowego Sołónica ze Złotnika, powstały z inicjatywy osób przybyłych z Bukowiny Rumuńskiej i Ukrainiejskiej, który kultywuje tradycje górali czadeckich oraz zespół Jutrzenka z Olbrachtowa. Ponadto funkcjonują Kresowe Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze im. Orłąt Lwowskich w Żarach, Klub Tarnopolan Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Płd. Wsch. w Żarach. Należy wspomnieć także o Kołach Gospodyń Wiejskich, promujących nie tylko tradycje kulinarne, ale również folklorystyczne.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

W myśl art. 6 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, za zabytki nieruchome uznaje się krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne i ruralistyczne z zespołami budowlanymi, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki nieruchome, rejestrowe, powinny być oznaczone wzorem znaku informacyjnego. Za jego umieszczenie odpowiedzialny jest starosta danego powiatu. Wzór znaku został ustanowiony w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.

Rejestr zabytków województwa lubuskiego prowadzony jest przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze. Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków, a także jego nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna (art. 8, 9 pkt. 1, 2).

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze prowadzone są trzy rejestry zabytków:

1. Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).
2. Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

3. Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Wykazy obiektów na terenie powiatu żarskiego, które są wpisane do rejestru zabytków stanowił załącznik do poprzedniego Programu z lat 2021-2024 i w związku z tym obecnie wskazuje się obiekty wpisane do rejestru po 2021 r. tj.:

Biecz (gm. Brody):

- zespół folwarczny (obiekty z integralnym wyposażeniem) nr rej. L-903/A z 16.01.2023

- budynek kuźni
- sklepione przyziemie stajni
- komin gorzelni
- budynek gospodarczy

- droga (aleja lipowa) od pałacu do wsi Grodziszczce, nr rej.: L/923/A z 24.10.2023

- droga od pałacu w Bieczu do wsi i kościoła filialnego, nr rej.: L-990/A z 11.10.2024

Lubsko:

- budynek bramny wraz z budynkiem gospodarczym, k. XVI, XIX/XX, nr rej.: L-946/A z 19.03.2024

- park (3,0559 ha), ok. 1740, nr rej.: L-947/A z 21.03.2024

Lubanice (gm. Żary):

- cmentarz przykościelny, nr rej.: L/967/A z 11.12.2024

- ogrodzenie z bramą i kaplicą, kam.-mur., XV, nr rej. jw.

Żary:

- obrotnica kolejowa, w zespole dworca kolejowego, ul. Długosza 2, 1899, nr rej.: L-865/A z 14.09.2021

- strzelnica, ul. Piastowska (dz. 33/33 obr.1), nr rej.: L-873/A z 29.03.2024

Żary-Kunice:

- dom, ul. Grunwaldzka 36, pocz. XX w. nr rej.: L-894/A z 13.10.2022 - ogrodzenie parceli wzdłuż ul. Grunwaldzkiej, nr rej.: jw.

Ponadto należy także wskazać, iż Powiat Żarski jako samorząd terytorialny, posiada w swoim zasobie 4 obiekty wpisane do rejestru zabytków, użytkowane przez jednostki organizacyjne powiatu:

- budynek główny (zamek) Domu Pomocy Społecznej w Lubsku przy ul. Zamkowej 27, 68-300 Lubsko, przeznaczony dla osób przewlekle somatycznie chorych i osób w podeszłym wieku (nr rej. 315 z dn.02.05.1961);

- budynek bramny, w którym mieści się administracja DPS-u w Lubsku, adres jw., (nr rej.: L-946/A z 19.03.2024);
- budynek Domu Pomocy Społecznej w Miłowicach 26, 68-200 Żary, przeznaczony dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie oraz z miejscami dla dorosłych niepełnosprawnych (nr rej. 2015 z dn.20.06.1974);
- budynek Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie przy ul. Artylerzystów 6, 68-200 Żary (nr rej. 2061 z dn.10.11.1975 oraz nr rej. 2239 z dn.09.07.1976).

Lubsko, zamek, obecnie DPS [źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Lubsku]

Miłowice pałac, obecnie DPS [źródło: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Mi%C5%82owice_-_Pa%C5%82ac_eklektyczny_\(1916-29\)_1.jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Mi%C5%82owice_-_Pa%C5%82ac_eklektyczny_(1916-29)_1.jpg)]

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Ochrona zabytków należy do obowiązków samorządu lokalnego. Zadania stojące przed organami administracji publicznej precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292). Gminy mają dbać o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Ponadto mają obowiązek podjęcia działań mających na celu „udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków.

Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę na gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy”. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- a) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- b) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- c) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nie jest zamkniętym dokumentem, tym samym powinna być uzupełniania i weryfikowana. Podlega również okresowej aktualizacji. Obiekty, które zostały gruntownie przebudowane (zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, skucie wystroju elewacji etc.), bądź przestały istnieć – powinny być wykreślane. Zmiany stanu prawnego – wpis obiektu do rejestru zabytków, nowe ustalenia naukowe, uzupełnianie i weryfikacja wykazu stanowisk archeologicznych, również podlegają aktualizacji w kartach. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się zarówno obiekty objęte ochroną konserwatorską, jak też nieruchome zabytki architektury i budownictwa i stanowiska archeologiczne.

Wśród gmin powiatu żarskiego prawie wszystkie posiadają uzgodnione z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Ochrony Zabytków w Zielonej Górze gminne ewidencje zabytków, przy czym gmina Tuplice bez stanowisk archeologicznych. Gmina Lubsko jest w trakcie uzgadniania, natomiast gmina wiejska Żary nie posiada opracowanej gminnej ewidencji zabytków.

Wykaz obiektów ujętych w ewidencji zabytków z terenu powiatu (stan na koniec 2021 roku) zawiera Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Żarskiego na lata 2021 – 2024.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń (SWOT – Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats)

Analiza mocnych i słabych stron oraz ocena szans i zagrożeń ma służyć określeniu podstawowych priorytetów programu opieki nad zabytkami. Należy zauważyć, iż niektóre aspekty mogą być zarówno atutem, jak i stwarzać problem w znalezieniu właściwych form opieki.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - atrakcyjne położenie geograficzne powiatu, cenne tereny o walorach krajobrazowych i przyrodniczych dla rozwoju turystyki i rekreacji, w tym Geopark Łuk Mużakowa należący do Światowej Sieci Geoparków oraz tereny objęte różnymi formami ochrony przyrody: Natura 2000 Bory Dolnośląskie, - duża ilość obiektów zabytkowych, - Park Mużakowski wpisany na listę dziedzictwa UNESCO, - duża ilość szlaków pieszych i rowerowych, - wzrost ruchu turystycznego, - działalność Muzeum Pogranicza Śląsko-Łużyckiego w Żarach, - wysoki poziom wiedzy regionalistów i specjalistów związanych z ochroną zabytków i ich badaniem, - organizacja imprez promujących dziedzictwo regionu, - popularyzacja zabytków przez regionalistów, - współpraca z innymi powiatami zagranicznymi w zakresie promocji historii 	<ul style="list-style-type: none"> - zbyt małe obszary objęte aktualnymi planami zagospodarowania przestrzennego w gminach, - niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, - zły stan techniczny obiektów zabytkowych szczególnie na obszarach wiejskich, obiekty rezydencjonalne, - zbyt niskie nakłady na wspieranie zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, - wysokie koszty prac przy obiektach zabytkowych, - niewystarczający poziom współpracy jednostek odpowiadających za opiekę nad zabytkami – jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych, właścicieli obiektów zabytkowych, - brak dostępu do niektórych zabytkowych obiektów (własność prywatna), - niewystarczające rozpoznanie zasobów dziedzictwa, - degradacja krajobrazów kulturowych np. poprzez niekontrolowaną zabudowę,

<p>i tradycji (w tym powiat Görlitz oraz Sprewa-Nysa),</p> <ul style="list-style-type: none"> - współpraca transgraniczna związana z ochroną zabytkowych parków - Europejski Związek Parków Łużyckich (po polskiej stronie znajduje się Park Mużakowski i Park w Brodach), - publikacje poświęcone regionalnemu dziedzictwu i zabytkom. 	<p>rozbiórki obiektów, nagromadzenie nośników reklamowych,</p> <ul style="list-style-type: none"> - brak oznakowania obiektów znakiem Konwencji Haskiej tzw. „Błękitną Tarczą”
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - rozwój turystyki i agroturystyki, - zwiększenie liczby tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe, - rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, - uwzględnienie potrzeb ochrony w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, - dofinansowania z budżetów samorządowych na odnowę obiektów zabytkowych, - pozyskiwanie funduszy na prace remontowe, konserwatorskie czy renowacyjne przy zabytkach ze środków Unii Europejskiej, - rosnąca rola samorządu regionalnego poprzez włączenie ochrony zabytków w sferę rozwoju regionalnego, - tworzenie partnerstw lokalnych i ponadsektorowych w celu kreowania działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego, 	<ul style="list-style-type: none"> - brak działań lub samowolne działania przy zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich, - niska świadomość społeczna wartości dziedzictwa kulturowego i jego zarządzania, - słaba edukacja na temat dziedzictwa kulturowego regionu i jego wielokulturowej tradycji, - niski stan zabezpieczeń obiektów zabytkowych (systemy monitoringu, antywłamaniowe i ppoż.), - silna konkurencja w pozyskiwaniu środków na ochronę zabytków ze strony ościennych powiatów, - brak skoordynowanych działań ze strony jednostek samorządowych, - znaczny stopień skomplikowania procedur aplikacyjnych o środki zewnętrzne służące zachowaniu dziedzictwa kulturowego, - wprowadzanie nowoczesnej zabudowy o nieodpowiednich gabarytach i kształtach brył w strukturę zabytkowych budynków co prowadzi w konsekwencji do braku ładu

<ul style="list-style-type: none">- organizacja wydarzeń promujących zabytki w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa,- dostępność nowoczesnych technik informatycznych stwarzających możliwość prezentacji dziedzictwa kulturowego na szerszą skalę oraz jego cyfryzację (tworzenie baz danych),- zaangażowanie placówek oświatowo-wychowawczych, placówek kultury, organizacji i stowarzyszeń w edukację kulturalną – warsztaty, pracownie, szkolenia, wykłady,-wzrost zaangażowania mieszkańców w rozwój turystyczny powiatu,- zwiększanie liczby usług turystycznych z udziałem produktów regionalnych,-poprawa jakości dróg,-promowanie dobrych praktyk związanych z opieką nad zabytkami np. konkurs Zabytek Zadbany.	<p>przestrzennego i estetycznego.</p> <ul style="list-style-type: none">-brak systematycznych działań związanych z pielęgnacją zieleni na terenie zabytkowych założeń zieleni.
--	--

Podstawowym zagrożeniem dla zabytków architektury i budownictwa jest zaniedbanie obiektu poprzez brak sprawowania nad nim opieki i zaniechanie wykonania koniecznych zabezpieczeń i konserwacji. W efekcie brak reakcji właściciela/użytkownika na niszczący zabytek może doprowadzić do jego całkowitej degradacji. Dodatkowym zagrożeniem dla zabytków jest również prowadzenie nieprzemyślnych działań inwestycyjnych, prac samowolnych, remontów i modernizacji (w tym termomodernizacji) przy użyciu nieodpowiednich technik i materiałów. Dlatego też wszelkie prace przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków, zgodnie z art. 36 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wymagają pozwolenia konserwatora zabytków w oparciu o programy prac lub dokumentacje projektowe

W przypadku zabytków ruchomych z zagrożeniem zaniedbania łączy się także niewłaściwe użytkowanie. Dotyczy to głównie zabytków, które w świadomy sposób są przechowywane w niesprzyjających warunkach np. w niewłaściwych warunkach wilgotnościowo-temperaturowych. Innym poważnym zagrożeniem dla zabytków ruchomych jest również brak odpowiednich

zabezpieczeń przed kradzieżą. Dotyczy to w szczególności obiektów składających się na wyposażenie i wystrój kościołów.

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności inwestycyjnej, przemysłowej, gospodarczej, rolniczej, rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe niebezpieczeństwa. Nieodpowiednie użytkowanie terenu, na których odkryto stanowiska archeologiczne zagraża szczególnie cmentarzyskom. Lepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych w związku z brakiem użytkowania tych terenów. Podstawowym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowych są wszelkiego rodzaju inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemnych. Przebudowa układów urbanistycznych, ruralistycznych oraz założeń pałacowo-parkowych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych oraz nieodwracalnych przemian krajobrazu kulturowego.

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególny zasób wspólnot lokalnych i regionów, stanowiący element tożsamości lokalnej i czynnik integracji lokalnej społeczności. Ochrona poszczególnych elementów dziedzictwa wiąże się z ograniczeniami, które mogą być postrzegane jako przeszkoda w planowaniu i zarządzaniu przestrzenią oraz utrudnienie w kreowaniu warunków rozwoju ekonomicznego i społecznego. W związku z tym istotnym obszarem aktywności gmin związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej, przede wszystkim w drodze uchwalania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Rolę samorządu w dbaniu o dziedzictwo kulturowe wzmocniła również możliwość wprowadzania ograniczeń w umieszczaniu nośników reklamowych w przestrzeni publicznej, co ma duże znaczenie dla krajobrazu kulturowego miejsc o walorach historycznych.

7. Założenia programowe

Przedmiotowy program wyznacza powiatowi priorytety w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Prace nad wdrażaniem ustaleń programu oraz monitorowaniem ich postępu należą do zadań samorządu lokalnego. Zadania dla samorządu lokalnego w zakresie opieki nad zabytkami zostały opracowane na podstawie analiz dokumentów programowych, powiatowych dokumentów strategicznych oraz konsultacji z diagnozą stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

7.1. Priorytety programu opieki

Cele priorytetowe:

1. Ochrona i opieka nad dziedzictwem kulturowym powiatu

2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu żarskiego

Kierunki działań realizacji celów:

Ad. 1. Ochrona i opieka nad dziedzictwem kulturowym powiatu

- zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- realizowanie zadań kompetencyjnych powiatu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla zrównoważonego rozwoju powiatu;
- współpraca z właścicielami zabytków położonych na terenie powiatu w celu poprawy stanu ich zachowania;
- zwiększenie zdolności powiatu do efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami.

Ad. 2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu żarskiego

- edukacja na różnych płaszczyznach;
- popularyzacja dziedzictwa kulturowego;
- upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu;
- wspieranie rozwoju turystyki;
- wykorzystywanie nowoczesnych technologii do edukacji, popularyzacji i promocji wiedzy o dziedzictwie kulturowym.

7.2. Charakterystyka celów, kierunków i zadań programu

1. Ochrona i opieka nad dziedzictwem kulturowym powiatu

- zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania:
 - realizacja zadań własnych powiatu w kwestii rewaloryzacji i utrzymania obiektów zabytkowych, do których powiat ma tytuł prawny; zabezpieczenie i utrzymanie ich otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystanie z tych obiektów w sposób zapewniający trwałe zachowanie ich wartości;
 - bieżące użytkowanie i utrzymanie funkcjonalności obiektów stanowiących mienie powiatu z poszanowaniem ich specyfiki zabytkowej;
 - podejmowanie starań o pozyskanie środków zewnętrznych na poprawę stanu zachowania zabytków będących własnością powiatu;
 - popularyzacja dobrych praktyk tj. poprawnych realizacji prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach poprzez przyznawanie przez Powiat nagród i wyróżnień za właściwą opiekę nad zabytkami.
- realizowanie zadań kompetencyjnych powiatu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla zrównoważonego rozwoju powiatu:

- przyjęcie przez Radę Powiatu Żarskiego Programu Opieki nad Zabytkami i okresowe monitorowanie jego realizacji;
 - uwzględnianie finansowania prac konserwatorskich i restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytkach w budżecie powiatu i udzielanie dotacji w tym zakresie zainteresowanym podmiotom zgodnie z możliwościami budżetowymi powiatu;
 - wyrażanie opinii do ustalanych przez poszczególne gminy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
 - ustanawianie na wniosek Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków;
 - prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków;
 - wydawanie osobom fizycznym stosownych legitymacji a osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym zaświadczeń o powierzeniu funkcji społecznego opiekuna zabytków;
 - współpraca z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
 - oznakowanie obiektów zabytkowych zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 12).
- współpraca z właścicielami zabytków położonych na terenie powiatu w celu poprawy stanu ich zachowania:
- wspieranie i uzupełnianie działań właścicieli zabytków położonych na terenie powiatu poprzez udzielanie na wniosek zainteresowanych podmiotów dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;
 - zapoznanie właścicieli obiektów zabytkowych z możliwościami uzyskania dotacji i środków pozabudżetowych na zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami poprzez bieżące zamieszczanie na stronie internetowej powiatu dostępnych samorządowi informacji dotyczących możliwości pozyskania zewnętrznych środków finansowych na zabezpieczenie i remont obiektów;
- zwiększenie zdolności powiatu do efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami:
- uwzględnianie problematyki ochrony zabytków w programach strategicznych opracowanych przez powiat oraz wspieranie tej problematyki w opracowaniach gminnych;
 - eliminowanie samowolnych działań przy zabytkach bez wymaganych przepisami prawa pozwoleń i uzgodnień z organami ochrony zabytków poprzez skuteczne egzekwowanie prawa budowlanego, szkolenie kadry administracji architektoniczno-budowlanej w zakresie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

- opracowanie na poziomie powiatu analiz niezbędnych do podejmowania decyzji planistycznych, stref ochrony krajobrazu wykraczających poza zasięg poszczególnych gmin;
- budowa powiatowej bazy danych o zabytkach i krajobrazach kulturowych.

2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu żarskiego

- edukacja na różnych płaszczyznach;

- organizowanie konkursów dla uczniów szkół podstawowych i średnich z zakresu wiedzy o regionie i jego zabytkach.

- organizowanie konferencji, szkoleń, spotkań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

- organizowanie zajęć dla szkół na temat historii regionu i jego dziedzictwa.

- popularyzacja dziedzictwa kulturowego:

- wydawanie i wspieranie publikacji (w tym publikacji prasowych, kalendarzy, map, folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych dziedzictwu kulturowemu, przyrodniczemu i historii powiatu.

- emisja materiałów medialnych na temat dziedzictwa.

- popularyzacja wybitnych postaci historycznych związanych z powiatem.

- upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu;

- współorganizacja i dotowanie imprez oraz wydarzeń kulturalnych o charakterze ponadgminnym w szczególności zorganizowanych w obiektach zabytkowych, kultywujących tradycję i budujących tożsamość lokalną.

- uczestnictwo/ współorganizacja corocznych Europejskich Dni Dziedzictwa.

- uczestnictwo w targach turystycznych, konferencjach, konkursach itp.

- organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, imprez, kiermaszów, rajdów i festynów o charakterze ponadgminnym, popularyzujących poszanowanie dziedzictwa kulturowego.

- propagowanie dobrych praktyk konserwatorskich np. poprzez konkurs Zabytek Zadbany.

- popularyzacja dobrych praktyk projektowych, remontowych, restauratorskich przy zabytkach.

- popularyzacja dobrych praktyk w zakresie zagospodarowania obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo.

- obejmowanie patronatem działań na rzecz promocji dziedzictwa kulturowego powiatu.

- wnioskowanie o odznakę „Za opiekę nad zabytkami” dla osób zasłużonych w sprawowaniu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

- wspieranie rozwoju turystyki;

- współpraca z podmiotami działającymi na rzecz rozwoju turystyki w powiecie.
- zamieszczanie na stronie internetowej powiatu informacji o walorach turystycznych powiatu.
- promowanie istniejących szlaków turystycznych, ścieżek rowerowych.
- uwzględnianie informacji o zabytkach w produktach turystycznych powiatu.
- utworzenie nowych szlaków turystycznych np. szlak architektury rezydencjonalnej, szlak kościołów średniowiecznych.
- wsparcie działań zmierzających do modernizacji infrastruktury towarzyszącej i drogowej.
- wykorzystywanie nowoczesnych technologii do edukacji, popularyzacji i promocji wiedzy o dziedzictwie kulturowym:
- rozbudowanie strony internetowej powiatu o treści związane z zabytkami na terenie powiatu oraz zasobami dziedzictwa kulturowego.
- promocja na stronie internetowej powiatu dobrych praktyk w zakresie działań renowacyjnych, rewitalizacyjnych, remontowych zabytków.
- stworzenie multimedialnych prezentacji produktów turystycznych.
- stworzenie multimedialnej mapy dziedzictwa kulturowego powiatu.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym Powiatowy Program Opieki jest samorząd powiatowy. Realizacja programu odbywać się będzie przez zespół działań Zarządu Powiatu na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym także na mieszkańców powiatu w celu wywołania w nich pożądanых zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów.

Wśród narzędzi wdrażania programu przewiduje się następujące instrumenty, jako niezbędnych do realizacji przyjętych celów: a) prawne; b) administracyjno – instytucjonalne; c) finansowe; d) społeczne; e) kontrolne.

a) instrumenty prawne odnoszą się do kompetencji oraz obowiązków samorządu powiatowego w stosunku do obowiązujących przepisów prawa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Oznacza to uwzględnianie działań ochronnych w obrębie wszystkich kompetencji powiatu, które dotyczą zagadnień dziedzictwa kulturowego;

b) instrumenty administracyjno – instytucjonalne będą określały wszelkie działania merytoryczne podejmowane przed organy administracji publicznej i instytucje współpracujące na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. Instrumenty instytucjonalne należą do narzędzi budowania współpracy i

korelacji na rzecz działań zintegrowanych, w tym realizacji strategii, poprawy jakości współpracy, wymiany doświadczeń.

c) instrumenty finansowe będą odnosiły się do działań samorządu powiatu w zakresie planowania, pozyskiwania i wydatkowania środków finansowych mających charakter środków publicznych na rzecz działań wokół ochrony i opieki nad zabytkami. Działania te w szczególności będą dotyczyły korzystania z programów funduszy zewnętrznych, w tym europejskich, tworzenie partnerstw lokalnych, projektowych oraz sektorowych na rzecz finansowania dziedzictwa a także udzielanie dotacji zgodnie z założeniami budżetowymi i przepisami prawa.

d) instrumenty społeczne określają wszelkie działania edukacyjne, promocyjne oraz współdziałanie na poziomie społeczności lokalnych w celu uzyskania właściwych efektów i realnej partycypacji celów przewidzianych w programie, w tym kreowania pozytywnego wizerunku instytucji realizującej program, w obrębie przewidzianych zagadnień merytorycznych.

e) instrumenty kontrolne określają działania kontrolne programu zarówno w zakresie bieżącego monitoringu realizacji programu zgodnie z założeniami ustawowymi, jak też w obrębie działań wykraczających poza perspektywę czasową programu.

Realizacja Programu zakłada kooperację samorządu powiatowego z innymi instytucjami na bazie w/w założeń programowych oraz bieżącej polityki tych instytucji, mającej wpływ na dziedzictwo kulturowe. Powiat żarski będzie podejmował działania w obrębie wszystkich instrumentów wdrażania w formie inicjatyw własnych oraz w ramach współudziału w takowych działaniach, które będą realizowane przez inne instytucje.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Kierunki ochrony dziedzictwa kulturowego wskazane w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami dla powiatu żarskiego na lata 2025-2028 stanowią istotny punkt odniesienia przy tworzeniu kolejnego programu. Modyfikacja programu powinna uwzględniać ocenę efektów wdrażania obowiązującego dokumentu.

Proces osiągania celów wytyczonych w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami dla powiatu żarskiego będzie monitorowany poprzez analizę stopnia jego realizacji.

Art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zobowiązuje Zarząd Powiatu do sporządzania sprawozdań z realizacji programu określonych dwuletnimi okresami działań. Sprawozdanie z realizacji programu przedstawiane jest Radzie Powiatu. Sprawozdanie służy kontroli jakości działań oraz aktualizacji w zakresie planowania wieloletniego.

Działania kontrolne będą określone procesem oceny uwzględniającym czynniki obiektywne i subiektywne. Do czynników obiektywnych zalicza się komponenty prawne, ekonomiczne i

społeczne. Czynniki subiektywne będą określone komponentami o charakterze organizacyjnym na poziomie samorządu powiatowego oraz merytorycznym odnoszącym się do jakości i efektywności realizacji celów Programu.

Założenia w zakresie oceny określą bieżącą poprawę realizacji Programu w kontekście założeń wieloletnich na rzecz poprawy jakości ochrony i opieki nad zabytkami. W tym celu przewiduje się w ramach realizacji Programu przyjęcie wewnętrznego rozwiązania w zakresie metod gromadzenia danych, określenia terminów oraz odbiorców procesu. W ramach przewidywanych założeń oceny przewiduje się cykliczne opiniowanie w zakresie:

- ilości i jakości działań w obrębie poszczególnych celów;
- ilości i poziomu dotacji zewnętrznych w ramach programów finansowania;
- udziału (procentowo) środków budżetowych w obrębie poszczególnych celów w tym dotacji przydzielonych, jakości ich realizacji oraz poziom w stosunku do okresów wcześniejszych- ilości i jakości oferty wobec podmiotów współpracy w zakresie realizacji Programu;
- poziomu i zakresu merytorycznego współpracy między instytucjami;
- monitoringu skali zmian faktycznych dziedzictwa kulturowego na tle zaangażowania poszczególnych narzędzi wdrażania.

Rejestr danych oraz ocena ich jakości będą podstawą dla sprawozdań z realizacji celów Programu zgodnie z założeniami ustawowymi. Po upływie czterech lat, zakłada się aktualizację i przygotowanie Programu na kolejny okres planowania w oparciu o efekty osiągnięte w poprzednim okresie planowania.

Monitorowanie realizacji zapisów Programu zostanie wpisane w zakres działalności wskazanego wydziału Starostwa Powiatowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Z uwagi na poziom środków budżetowych powiatu żarskiego i możliwości finansowania przewidzianych zadań, założenia programu przewidują zróżnicowane źródła finansowania. Nakłady z budżetu powiatu mogą obejmować np. projekty w postaci szkoleń, stypendiów, współpracy partnerskiej, przedsięwzięć kulturalnych, edukacyjnych. Działania inwestycyjne, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i prac budowlanych przy zabytkach, zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami będzie określone dostępnością środków budżetowych planowanych w cyklach rocznych. Wśród źródeł zewnętrznych zgodnie z obowiązującymi przepisami, przewiduje się następujące możliwości finansowania:

- Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- środki Wojewody Lubuskiego będące w dyspozycji Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;

- środki z Unii Europejskiej;
- środki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego w ramach dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa lubuskiego zgodnie z wytycznymi Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego;
- środki Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Finansowanie zadań służących realizacji programu może odbywać się również z wykorzystaniem:

- dochodów własnych instytucji kultury,
- środków własnych gminy (budżet)
- środków z funduszu kościelnego
- darowizn na rzecz gminy
- środków prywatnych (np. osób fizycznych, fundacji oraz stowarzyszeń)
- innych środków przewidzianych prawem (np.: zbiórki komitetów działających na rzecz ochrony zabytków, inicjatywy społeczne itp.).

11. Realizacja i finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z art. 87 ust. 5 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami za monitorowanie realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Żarskiego odpowiada Zarząd Powiatu, który co dwa lata sporządza stosowne sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje, że osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku (art.71). Podmiotami udzielającymi dotację mogą być: minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, wojewódzki konserwator zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa lub organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Realizacja i finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków może obejmować w ramach możliwości budżetowych powiatu następujące zadania:

- dotyczące ochrony zabytków w ramach programów inwestycyjnych;
- zadania inwestycyjne przyjęte uchwałami Rady Powiatu (programy rewitalizacji, rozwoju lokalnego, ochrony środowiska itp.);
- prace przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków;
- prace przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków;

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Dotacja może być udzielona na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane obejmujące nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych,
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa Budowlanego,
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- 12) modernizacja instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej, odgromowej i przeciwpożarowej.